

র বী ন্দ না থ ঠাকুর

অধ্যাপক

ভাদ্র, ১৩০৫

প্রথম পরিচ্ছেদ

কলেজে আমার সহপাঠীসম্প্রদায়ের মধ্যে আমার একটু বিশেষ প্রতিপত্তি ছিল। সকলেই আমাকে সকল বিষয়েই সমজদার বলিয়া মনে করিত।

ইহার প্রধান কারণ, ভুল হউক আর ঠিক হউক, সকল বিষয়েই আমার একটা মতামত ছিল।

অধিকাংশ লোকেই হাঁ এবং না জোর করিয়া বলিতে পারে না, আমি সেটা খুব বলিতাম।

কেবল যে আমি মতামত লইয়া ছিলাম তাহা নহে, নিজেও রচনা করিতাম; বক্তৃতা দিতাম, কবিতা লিখিতাম, সমালোচনা করিতাম, এবং সর্বপ্রকারেই আমার সহপাঠীদের দুর্বা ও শ্রদ্ধার পাত্র হইয়াছিলাম।

কলেজে এইরূপে শেষপর্যন্ত আপন মহিমা মহীয়ান রাখিয়া বাহির হইয়া আসিতে পারিতাম। কিন্তু

ইতিমধ্যে আমার খ্যাতিস্থানের শনি এক নৃতন অধ্যাপকের মূর্তি ধারণ করিয়া কলেজে উদিত হইল।

আমাদের তখনকার সেই নবীন অধ্যাপকটি আজকালকার একজন সুবিখ্যাত লোক, অতএব আমার এই জীবনবৃত্তান্তে তাঁহার নাম গোপন করিলেও তাঁহার উজ্জ্বল নামের বিশেষ ক্ষতি হইবে না। আমার প্রতি তাঁহার আচরণ লক্ষ্য করিয়া বর্তমান ইতিহাসে তাঁহাকে বামাচরণবাবু বলিয়া ডাকা যাইবে।

ইহার বয়স যে আমাদের অপেক্ষা অধিক ছিল তাহা নহে; অল্পদিন হইল এম-এ পরীক্ষায় প্রথম হইয়া টানি সাহেবের বিশেষ প্রশংসালাভ করিয়া বাহির হইয়া আসিয়াছেন, কিন্তু লোকটি ব্রাহ্ম বলিয়া কেমন তাঁহাকে অত্যন্ত সুদূর এবং স্বতন্ত্র মনে হইত, আমাদের সমকালীন সমবয়স্ক বলিয়া বোধ হইত না। আমরা নব্যহিন্দুর দল পরম্পরের মধ্যে তাঁহাকে ব্রহ্মদৈত্য বলিয়া ডাকিতাম।

আমাদের একটি তর্ক সভা ছিল। আমি সে সভার বিক্রমাদিত্য এবং আমিই সে-সভার নবরত্ন ছিলাম। আমরা ছত্রিশজন সভ্য ছিলাম, তন্মধ্যে পঁয়াত্রিশ জনকে গণনা হইতে বাদ দিলে কোনো ক্ষতি হইত না এবং অবশিষ্ট একজনের যোগ্যতা সম্বন্ধে আমার যেৱোপ ধারণা উক্ত পঁয়াত্রিশ জনেরও সেইরূপ ধারণা ছিল।

এই সভার বার্ষিক অধিবেশন উপলক্ষ্যে আমি কার্লাইলের সমালোচনা করিয়া এক ওজন্মী প্রবন্ধ রচনা করিয়াছিলাম। মনে দৃঢ় বিশ্বাস ছিল, তাহার অসাধারণত্বে শ্রোতামাত্রেই চমৎকৃত হইবে-- চমৎকৃত হইবার কথা ছিল, কারণ, আমার প্রবন্ধে কার্লাইলকে আদ্যোপাস্ত নিন্দা করিয়াছিলাম। সে-অধিবেশনের সভাপতি ছিলেন বামাচরণবাবু। প্রবন্ধপাঠ শেষ হইলে আমার সহাধ্যায়ী ভঙ্গণ আমার মতের অসমসাহসিকতা ও ইংরাজিভাষার বিশুদ্ধ তেজস্বিতায় বিমুক্ত ও নিরন্তর হইয়া বসিয়া রহিল। কাহারো কিছু বক্তব্য নাই শুনিয়া বামাচরণবাবু উঠিয়া শাস্ত্রগভীর স্থরে সংক্ষেপে বুঝাইয়া দিলেন যে, আমেরিকার সুলেখক সুবিখ্যাত লাউয়েল সাহেবের প্রবন্ধ হইতে আমার প্রবন্ধটির যে-অংশ চুরি সে-অংশ অতি চমৎকার, এবং যে-অংশ আমার সম্পূর্ণ নিজের সেটুকু পরিত্যাগ করিলেই ভালো হইত।

যদি তিনি বলিতেন, লাউয়েলের সহিত নবীন প্রবন্ধলেখকের মতের এমন কি ভাষারও আশ্চর্য

অবিকল ঐক্য দেখা যাইতেছে, তাহা হইলে তাঁহার কথাটা সত্যও হইত অথচ অপ্রিয়ও হইত না।

এই ঘটনার পর, সহপাঠীমহলে আমার প্রতি যে অখণ্ড বিশ্বাস ছিল তাহাতে একটি বিদারণরেখা

পড়িল। কেবল আমার চিরানুরক্ত ভঙ্গণগণ্য অমূল্যচরণের হাদয়ে লেশমাত্র বিকার জমিল না। সে

আমাকে বারঘার বলিতে লাগিল, “তোমার বিদ্যাপতি নাটকখানা ব্রহ্মদৈত্যকে শুনাইয়া দাও, দেখি সে সম্বন্ধে নিন্দুক কী বলিতে পারে।”

ଆର୍ଶି

ଚଲଛେ କେବଳି ମେଘ କେଟେ ପଥ ଖଁଜେ

ରାଜା ଶିବସିଂହର ମହିଯୀ ଲହିମାଦେବୀକେ କବି ବିଦ୍ୟାପତି ଭାଲୋବାସିତେନ ଏବଂ ତାହାକେ ନା ଦେଖିଲେ ତିନି କବିତା ରଚନା କରିତେ ପାରିତେନ ନା । ଏହି ମର୍ମ ଅବଲମ୍ବନ କରିଯା ଆମି ଏକଥାନି ପରମ ଶୋକାବହ ଉଚ୍ଚଶ୍ରେଣୀର ପଦ୍ୟନାଟକ ରଚନା କରିଯାଇଲାମ । ଆମାର ଶ୍ରୋତ୍ବର୍ଗେର ମଧ୍ୟେ ଯାହାରା ପୁରାତତ୍ତ୍ଵର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଲଙ୍ଘନ କରିତେ ଚାହେନ ନା ତାହାରା ବଲିତେନ, ଇତିହାସେ ଏରପ ଘଟନା ଘଟେ ନାହିଁ । ଆମି ବଲିତାମ, ସେ ଇତିହାସେର ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ ! ଘଟିଲେ ଇତିହାସ ଦେର ବେଶ ସରସ ଓ ସତ୍ୟ ହୁଏ ।

ନାଟକଥାନି ଯେ ଉଚ୍ଚଶ୍ରେଣୀର ସେକଥା ଆମି ପୂର୍ବେଇ ବଲିଯାଇଛି । ଅମୂଳ୍ୟ ବଲିତ ସର୍ବୋଚ୍ଚଶ୍ରେଣୀର । ଆମି ଆପନାକେ ସତତ୍ତା ମନେ କରିତାମ, ସେ ଆବାର ଆମାକେ ତାହାର ଚେଯେଓ ବେଶ ମନେ କରିତ । ଅତେବ, ଆମାର ଯେ କୀ-ଏକ ବିରାଟ ରୂପ ତାହାର ଚିତ୍ରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ଛିଲ, ଆମିଓ ତାହାର ଇଯନ୍ତା କରିତେ ପାରିତାମ ନା । ନାଟକଥାନି ବାମାଚରଣବାସୁକେ ଶୁନାଇଯା ଦିବାର ପରାମର୍ଶ ଆମାର କାହେ ମନ୍ଦ ଲାଗିଲ ନା ; କାରଣ, ସେନ ଟକେ ନିନ୍ଦାଯୋଗ୍ୟ ଛିନ୍ଦ୍ର ଲେଶମାତ୍ର ଛିଲ ନା ଏଇରପ ଆମାର ସୁଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ । ଅତେବ, ଆର-ଏକଦିନ ତର୍କସଭାର ବିଶେଷ ଅଧିବେଶନ ଆହୁତ ହଇଲ, ଛାତ୍ରବୃଦ୍ଧେର ସମକ୍ଷେ ଆମି ଆମାର ନାଟକଥାନି ପାଠ କରିଲାମ ଏବଂ ବାମାଚରଣବାସୁ ତାହାର ସମାଲୋଚନା କରିଲେନ ।

ସେ-ସମାଲୋଚନାଟି ବିଭାରିତ ଆକାରେ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିବାର ପ୍ରୟୋଗ ଆମାର ନାହିଁ । ସଂକ୍ଷେପତ, ସମାଲୋଚନାଟି ଆମାର ଅନୁକୂଳ ହ୍ୟ ନାହିଁ ; ବାମାଚରଣବାସୁର ମତେ ନାଟକଗତ ପାତ୍ରଗଣେର ଚରିତ୍ର ଓ ମନୋଭାବକଳ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଶେଷତ୍ତ୍ଵ ପ୍ରାପ୍ତ ହ୍ୟ ନାହିଁ । ବଡ଼ୋ ବଡ଼ୋ ସାଧାରଣ ଭାବେର କଥା ଆଛେ, କିନ୍ତୁ ତାହା ବାସ୍ପବର୍ଣ୍ଣ ଅନିଶ୍ଚିତ, ଲେଖକେର ଅନ୍ତରେ ମଧ୍ୟେ ଆକାର ଓ ଜୀବନ ପ୍ରାପ୍ତ ହଇଯା ତାହା ସ୍ରଜିତ ହଇଯା ଉଠେ ନାହିଁ । ବୃଶିକେର ପୁଞ୍ଚଦେଶେହି ହ୍ଳା ଥାକେ, ବାମାଚରଣବାସୁର ସମାଲୋଚନାର ଉପସଂହାରେଇ ତୀର୍ବତମ ବିଷ ସଞ୍ଚିତ ଛିଲ । ଆସନ ଗ୍ରହଣ କରିବାର ପୂର୍ବେ ତିନି ବଲିଲେନ, ଆମାର ଏହି ନାଟକେର ଅନେକଗୁଲି ଦୃଶ୍ୟ ଏବଂ ମୂଳଭାବଟି ଗୋଟେ-ରଚିତ ଟାସୋ ନାଟକେର ଅନୁକରଣ, ଏମନ କି ଅନେକମୁଖ୍ୟେ ଅନୁବାଦ । ଏ କଥାର ସଦୁତର ଛିଲ । ଆମି ବଲିତେ ପାରିତାମ, ହଟ୍ଟ ଅନୁକରଣ, କିନ୍ତୁ ସେଟୋ ନିନ୍ଦାର ବିଷୟ ନହେ ! ସାହିତ୍ୟରାଜ୍ୟେ ଚୁରିବିଦ୍ୟା ବଡ଼ୋ ବିଦ୍ୟା, ଏମନକି, ଧରା ପଡ଼ିଲେଓ । ସାହିତ୍ୟେର ବଡ଼ୋ ବଡ଼ୋ ମହାଜନଗଣ ଏହି କାଜ କରିଯା ଆସିଯାଇଛେ, ଏମନକି, ସେଙ୍ଗପିଯରଓ ବାଦ ଯାନ ନା । ସାହିତ୍ୟେ ଯାହାର ଅରିଜିନ୍ୟାଲିଟି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅଧିକ ସେଇ ଚୁରି କରିତେ ସାହସ କରେ, କାରଣ, ସେ ପରେର ଜିନିସକେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆପନାର କରିତେ ପାରେ । ଭାଲୋ ଭାଲୋ ଏଇରପ ଆରା ଅନେକ କଥା ଛିଲ, କିନ୍ତୁ ସେଦିନ ବଲା ହ୍ୟ ନାହିଁ । ବିନ୍ୟ ତାହାର କାରଣ ନହେ । ଆସଲ କଥା, ସେଦିନ ଏକଟି କଥାଓ ମନେ ପଡ଼େ ନାହିଁ । ପ୍ରାୟ ପାଂଚସାତଦିନ ପରେ ଏକେ ଏକେ ଉତ୍ତରଗୁଲି ଦୈବାଗତ ବ୍ରନ୍ଦାଶ୍ତେତ୍ରର ନ୍ୟାୟ ଆମାର ମନେ ଉଦୟ ହୁଇତେ ଲାଗିଲ ; କିନ୍ତୁ ଶତ୍ରୁପକ୍ଷ ସମ୍ମୁଖେ ଉପସିଥିତ ନା ଥାକାତେ ମେ ଅସ୍ତ୍ରଗୁଲି ଆମାକେଇ ବିଁଧିଯା ମାରିଲ । ଭାବିତାମ, ଏକଥାଗୁଲୋ ଅନ୍ତତ ଆମାର କ୍ଲାସେର ଛାତ୍ରଦିଗିକେ ଶୁନାଇଯା ଦିବ । କିନ୍ତୁ ଉତ୍ତରଗୁଲି ଆମାର ସହାଧ୍ୟୟୀ ଗର୍ଦନଦିଗେର ବୁଦ୍ଧିର ପକ୍ଷେ କିନ୍ତୁ ଅତିମାତ୍ର ସୁନ୍ଦର ଛିଲ । ତାହାର ଜାନିତ, ଚୁରିମାତ୍ରେଇ ଚୁରି ; ଆମାର ଚୁରି ଏବଂ ଅନ୍ୟେର ଚୁରିତେ ଯେ କଟଟୀ ପ୍ରଭେଦ ଆଛେ ତାହା ବୁବିବାର ସାମର୍ଥ୍ୟ ଯଦି ତାହାଦେର ଥାକିତ ତବେ ଆମାର ସହିତ ତାହାଦେର ବିଶେଷ ପ୍ରଭେଦ ଥାକିତ ନା । ବି-ଏ ପରିକ୍ଷା ଦିଲାମ, ପରିକ୍ଷାଯା ଉତ୍ତିର୍ଗ ହୁଇତେ ପାରିବ ତାହାତେ ଆମାର ସମ୍ବେଦନ ଥାକିତ ନା ; କିନ୍ତୁ ମନେ ଆନନ୍ଦ ରହିଲ ନା । ବାମାଚରଣେର ସେଇ ଗୁଟିକତକ କଥାର ଆସାତେ ଆମାର ସମ୍ବନ୍ଧ ଥାକିତ ଓ ଆଶାର ଅଭିନ୍ଦୀ ମନ୍ଦିର ଭଗ୍ନସ୍ତୂପ ହଇଯା ପଡ଼ିଲ । କେବଳ ଆମାର ପ୍ରତି ଅବୋଧ ଅମୁଲ୍ୟେର ଶ୍ରଦ୍ଧା କିଛୁତେଇ ହ୍ୟ ହଇଲ ନା ; ପ୍ରଭାତେ ଯଥନ ଯଶ୍ଚସୂର୍ୟ ଆମାର ସମ୍ମୁଖେ ଉଦିତ ଛିଲ ତଥନ ଓ ସେଇ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଅତି ଦୀର୍ଘ ଛାଯାର ନ୍ୟାୟ ଆମାର ପଦତଳଗୁ ହଇଯା ଛିଲ, ଆବାର ସାଯାହେ ଯଥନ ଆମାର ଯଶ୍ଚସୂର୍ୟ ଅଞ୍ଚୋନ୍ମୁଖ ହଇଲ ତଥନେ ସେଇ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଦୀର୍ଘଯତନ ବିଷାର କରିଯା ଆମାର ପଦପ୍ରାପ୍ତ ପରିତ୍ୟାଗ କରିଲ ନା । କିନ୍ତୁ ଏ ଶ୍ରଦ୍ଧାଯ କୋନୋ ପରିତ୍ୟାଗ ନାହିଁ, ଇହା ଶୁନ୍ୟ ଛାଯାମାତ୍ର, ଇହା ମୁଢ଼ ଭକ୍ତହଦ୍ୟେର ମୋହାନ୍ଦକାର, ଇହା ବୁଦ୍ଧିର ଉଜ୍ଜ୍ଵଳ ରଶିପାତ ନହେ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ପରିଚେତ

ବାବା ବିବାହ ଦିବାର ଜନ୍ୟ ଆମାକେ ଦେଶ ହୁଇତେ ଡାକିଯା ପାଠାଇଲେନ । ଆମି କିଛୁଦିନ ସମୟ ଲଇଲାମ ।

ଆମାର ଜୀବନ

ଚଲଛେ କେବଳି ଯେଷ କେଟେ ପଥ ଖଁଜେ

ବାମାଚରଣବାସୁର ସମାଲୋଚନାଯ ଆମାର ନିଜେର ମଧ୍ୟେ ଏକଟା ଆତମିବିରୋଧ, ନିଜେର ପ୍ରତି ନିଜେର ଏକଟା ବିଦ୍ରୋହଭାବ ଜନ୍ମିଯାଇଲି । ଆମାର ସମାଲୋଚକ ଅଂଶ ଆମାର ଲେଖକ ଅଂଶକେ ଗୋପନେ ଆସାତ ଦିତେଇଲି । ଆମାର ଲେଖକ ଅଂଶ ବଲିତେଇଲି, ଆମି ଇହାର ପ୍ରତିଶୋଧ ଲାଇଁ ; ଆବାର ଏକବାର ଲିଖିବ ଏବଂ ତଥନ ଦେଖିବ, ଆମି ବଡ଼ୋ ନା ଆମାର ସମାଲୋଚକ ବଡ଼ୋ ।

ମନେ ମନେ ଶ୍ରୀମଦ୍ ବିଶ୍ୱପ୍ରେମ, ପରେର ଜନ୍ୟ ଆତମିବିସର୍ଜନ ଏବଂ ଶବ୍ଦକୁ ମାର୍ଜନା-- ଏହି ଭାବଟି ଅବଲମ୍ବନ କରିଯା ଗନ୍ତେ ହଉକ ପଦେ ହଉକ, ଖୁବ 'ସାନ୍ତ୍ଵାଇମ'-ଗୋଛେର ଏକଟା-କିଛୁ ଲିଖିବ ; ବାଙ୍ଗଲୀ ସମାଲୋଚକଦିଗିକେ ସୁବ୍ରହ୍ମ ସମାଲୋଚନାର ଖୋରାକ ଜୋଗାଇବ ।

ଶ୍ରୀମଦ୍ ବିଶ୍ୱପ୍ରେମ, ଏକଟି ସୁନ୍ଦର ନିର୍ଜନ ଶ୍ଥାନେ ବସିଯା ଆମାର ଜୀବନେର ଏହି ସର୍ବପ୍ରଧାନ କୀର୍ତ୍ତିର ସୃଷ୍ଟିକାର୍ଯ୍ୟ ସମାଧା କରିବ । ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରିଲାମ, ଅନ୍ତତ ଏକମାସକାଳ ବଞ୍ଚୁବାନ୍ଧବ ପରିଚିତ ଅପରିଚିତ କାହାରେ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବ ନା ।

ଅମୂଲ୍ୟକେ ଡାକିଯା ଆମାର ପ୍ଲ୍ୟାନ ବଲିଲାମ । ମେ ଏକେବାରେ ଶ୍ରୀମଦ୍ ବିଶ୍ୱପ୍ରେମ ଗେଲ, ମେ ଯେନ ତଥନି ଆମାର ଲୋଟେ ସ୍ଵଦେଶେର ଅନତିଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଭାବୀ ମହିମାର ପ୍ରଥମ ଅରଣଜ୍ୟୋତି ଦେଖିତେ ପାଇଲ । ଗନ୍ତୀର ମୁଖେ ଆମାର ହାତ ଚାପିଯା ଧରିଯା ବିଶ୍ଵଫାରିତ ନେତ୍ର ଆମାର ମୁଖେର ପ୍ରତି ସ୍ଥାପନ କରିଯା ମୃଦୁସ୍ଵରେ କହିଲ, “ଯାଓ, ଭାଇ, ଅମର କୀର୍ତ୍ତି ଅକ୍ଷୟ ଗୌରବ ଅର୍ଜନ କରିଯା ଆଇସ ।”

ଆମାର ଶରୀର ରୋମାନ୍ତିକ ହଇଯା ଉଠିଲ ; ମନେ ହଇଲ, ଯେନ ଆସନ୍ତେଗୋରବଗର୍ବିତ ଭକ୍ତିବିହୁଳ ବଙ୍ଗଦେଶେର ପ୍ରତିନିଧି ହଇଯା ଅମୂଲ ଏହି କଥାଗୁଲି ଆମାକେ ବଲିଲ ।

ଅମୂଲ୍ୟଓ ବଡ଼ୋ କମ ତ୍ୟାଗସ୍ମୀକାର କରିଲ ନା ; ମେ ସ୍ଵଦେଶେର ହିତେର ଜନ୍ୟ ସୁଦୀର୍ଘ ଏକମାସକାଳ ଆମାର ସମ୍ପ୍ରତ୍ୟାଶା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ବିସର୍ଜନ କରିଲ । ସୁଗଭୀର ଦୀର୍ଘନିଶ୍ଚାମ ଫେଲିଯା ଆମାର ବଞ୍ଚୁ ଟ୍ରାମେ ଚଢ଼ିଯା ତାହାର କର୍ମ ଓୟାଲିସ ସ୍ଟ୍ରୀଟେର ବାସାୟ ଚଲିଯା ଗେଲ, ଆମି ଗଞ୍ଜାର ଧାରେ ଫରାସଡାଙ୍ଗାର ବାଗାନେ ଅମର କୀର୍ତ୍ତି ଅକ୍ଷୟ ଗୌରବ ଉପାର୍ଜନ କରିତେ ଗୋଲାମ ।

ଗଞ୍ଜାର ଧାରେ ନିର୍ଜନ ଘରେ ଚିତ ହଇଯା ଶୁଇଯା ବିଶ୍ୱଜନୀନ ପ୍ରେମେର କଥା ଭାବିତେ ଭାବିତେ ମଧ୍ୟାହେ ପ୍ରଗାଢ଼ ନିଦାବେଶ ହିତ, ଏକେବାରେ ଅପରାହ୍ନେ ପାଂଚଟାର ସମୟ ଜାଗିଯା ଉଠିତାମ । ତାହାର ପର ଶରୀର-ମନଟା କିଛୁ ଅବସାଦଗ୍ରହ ହଇଯା ଥାକିତ ; କୋନୋମତେ ଚିନ୍ତିବିନୋଦନ ଓ ସମୟ ଯାପନେର ଜନ୍ୟ ବାଗାନେର ପଶ୍ଚାଦିକେ ରାଜପଥେର ଧାରେ ଏକଟା ଛୋଟୋ କାଷ୍ଟାସନେ ବସିଯା ଚୁପଚାପ କରିଯା ଗୋରବ ଗାଡ଼ି ଓ ଲୋକ-ଚଳାଚଳ ଦେଖିତାମ । ନିତାନ୍ତ ଅସହ୍ୟ ହଇଲେ ସ୍ଟେଶନେ ଗିଯା ବସିତାମ, ଟେଲିଗ୍ରାଫେର କାଁଟା କଟ୍କଟ୍ ଶବ୍ଦ କରିତ, ଟିକିଟେର ଘନ୍ଟା ବାଜିତ, ଲୋକସମାଗମ ହିତ, ରକ୍ତଚକ୍ର ସହସରୀସ୍ମୃତି ଫୁଁଷିତ ଫୁଁଷିତେ ଆସିତ, ଉଂକଟ ଚିଂକାର କରିଯା ଚଲିଯା ଯାଇତ, ଲୋକଜନେର ହୃଦୟରୁଦ୍ଧି ପଡ଼ିତ, କିମ୍ବକଶ୍ମରେର ଜନ୍ୟ କୌତୁକବୋଧ କରିତାମ । ଶରୀର ମାଟି ହଇଲ, ବିଶ୍ୱପ୍ରେମେର ଓ କୋନୋ ଅନ୍ଧିମନ୍ଦି ଖୁଜିଯା ପାଇଲାମ ନା । କୋନୋକାଳେ ଏକା ଥାକା ଅଭ୍ୟାସ ନା ଥାକାତେ ସଙ୍ଗୀହିନ ଗଞ୍ଜାତିର ଶୂନ୍ୟ ଶମାନେର ମତୋ ବୋଧ ହିତେ ଲାଗିଲ ; ଅମୂଲ୍ୟଟାଓ ଏମନି ଗର୍ଦବ ଯେ, ଏକଦିନେର ଜନ୍ୟଓ ମେ ଆପନ ପ୍ରତିଜ୍ଞା ଭଙ୍ଗ କରିଲ ନା ।

ଇତିପୂର୍ବେ କଲିକାତାଯ ବସିଯା ଭାବିତାମ, ବିପୁଲଚାୟା ବଟବୃକ୍ଷେର ତଳେ ପା ଛଡ଼ିଯା ବସିବ, ପଦପ୍ରାପ୍ତେ କଲନାଦିନୀ ସ୍ନୋତଶ୍ଵିନୀ ଆପନ-ମନେ ବହିଯା ଚଲିବେ-- ମାଝାଥାନେ ସ୍ଵପ୍ନାବିଷ୍ଟ କବି ଏବଂ ଚାରିଦିକେ ତାହାର ଭାବରାଜ୍ୟ ଓ ବହିଃପ୍ରକୃତି-- କାନନେ ପୁଷ୍ପ, ଶାଖାଯ ବିହଙ୍ଗ, ଆକାଶେ ତାରା, ମନେର ମଧ୍ୟେ ବିଶ୍ୱଜନୀନ ପ୍ରେମ ଏବଂ ଲେଖନୀମୁଖେ ଅଶ୍ରୁ ଅଜ୍ଞନ ଭାବରୋତ ବିଚିତ୍ର ଛନ୍ଦେ ପ୍ରବାହିତ । କିମ୍ବ କୋଥାଯ ପ୍ରକୃତି ଏବଂ କୋଥାଯ ପ୍ରକୃତିର କବି, କୋଥାଯ ବିଶ୍ୱ ଆର କୋଥାଯ ବିଶ୍ୱପ୍ରେମିକ ! ଏକଦିନେର ଜନ୍ୟଓ ବାଗାନେ ବାହିର ହଇ ନାଇ ।

କାନନେର ଫୁଲ କାନନେ ଫୁଟିତ, ଆକାଶେ ତାରା ଆକାଶେ ଉଠିତ, ବଟବୃକ୍ଷେର ଛାଯା ବଟବୃକ୍ଷେର ତଳେ ପଡ଼ିତ, ଆମିଓ ଘରେ ଛେଲେ ଘରେ ପଡ଼ିଯା ଥାକିତାମ ।

ଆତମାହାତ୍ୟ କିଛୁତେଇ ପ୍ରମାଣ କରିତେ ନା ପାରିଯା ବାମାଚରଣେର ପ୍ରତି ଆକ୍ରୋଶ ବାଢ଼ିଯା ଉଠିତେ ଲାଗିଲ ।

ସେ ସମୟଟାତେ ବାଲ୍ୟବିବାହ ଲହିୟା ବାଙ୍ଗଲାର ଶିକ୍ଷିତ ସମାଜେ ଏକଟା ବାଗ୍ୟୁଦ୍ଧ ବାଧ୍ୟାଛିଲ । ବାମାଚରଣ ବାଲ୍ୟବିବାହେର ବିରକ୍ତ ପକ୍ଷେ ଛିଲେନ ଏବଂ ପରମ୍ପରାର ଶୋନା ଗିଯାଛିଲ ଯେ, ତିନି ଏକଟି ଯୁବତୀ କୁମାରୀର ପ୍ରଗନ୍ଧପାଶେ ଆବଦ୍ଧ ଏବଂ ଅଟିରେ ପରିଣଯପାଶେ ବଦ୍ଧ ହେଇବାର ପ୍ରତ୍ୟାଶାୟ ଆଛେ ।

ବିଷୟଟା ଆମାର କାହେ ଅତ୍ୟନ୍ତ କୌତୁକାବହ ଠେକିଯାଛିଲ, ଏବଂ ବିଶ୍ଵପ୍ରେମେର ମହାକାବ୍ୟ୍ୟ ଧରା ଦିଲ ନା, ତାଇ ବସିଯା ବସିଯା ବାମାଚରଣକେ ନାୟକେର ଆଦର୍ଶ କରିଯା କଦମ୍ବଗୁଣି ମଜୁମଦାର ନାମକ ଏକଟି କାଳ୍ପନିକ ଯୁବତୀକେ ନାୟକା ଖାଡ଼ା କରିଯା ସୁତୀର୍ବ ଏକ ପ୍ରହସନ ଲିଖିଲାମ । ଲେଖନୀ ଏହି ଆମର କୀର୍ତ୍ତି ପ୍ରସବ କରିବାର ପର ଆମି କଲିକାତା ଯାତ୍ରାର ଉଦ୍ୟୋଗ କରିତେ ଲାଗିଲାମ । ଏମନ୍ସମୟ ଯାତ୍ରାଯ ବ୍ୟାଘାତ ପଡ଼ିଲ ।

ତୃତୀୟ ପରିଚେଦ

ଏକଦିନ ଅପରାହ୍ନେ ସ୍ଟେଶନେ ନା ଗିଯା ଅଲସଭାବେ ବାଗାନବାଡ଼ିର ଘରଗୁଣି ପରିଦର୍ଶନ କରିତେଛିଲାମ ।

ଆବଶ୍ୟକ ନା ହେଁଯାତେ ଇତିପୂର୍ବେ ଅଧିକାଶ ଘରେ ପଦାର୍ପଣ କରି ନାହିଁ, ବାହ୍ୟବସ୍ତୁ ସମସ୍ତେ ଆମାର କୌତୁଳ ବା ଅଭିନିବେଶ ଲେଶମାତ୍ର ଛିଲ ନା । ସେଦିନ ନିତାନ୍ତଟି ସମୟଯାପନେର ଉଦ୍ଦେଶେ ବାୟୁଭରେ ଉଡ଼ିଲାମ । ଚୁଯତପତ୍ରେର ମତୋ ଇତ୍ତତ୍ତ୍ଵ ଫିରିତେଛିଲାମ ।

ଉତ୍ତରଦିକେର ଘରେ ଦରଜା ଖୁଲିବାମାତ୍ର ଏକଟି କ୍ଷୁଦ୍ର ବାରାନ୍ଦୟ ଗିଯା ଉପମ୍ପିତ ହଇଲାମ । ବାରାନ୍ଦୟ ସମ୍ମୁଖେଇ ବାଗାନେର ଉତ୍ତରସୀମାର ପ୍ରାଚୀରେ ଗାତ୍ରସଂଲଗ୍ନ ଦୁଇଟି ବ୍ରହ୍ମ ଜାମେର ଗାହ ମୁଖାମୁଖୀ କରିଯା ଦାଁଡ଼ାଇୟା ଆଛେ । ସେଇ ଦୁଇଟି ଗାହେର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଅବକାଶ ଦିଯା ଆର-ଏକଟି ବାଗାନେର ସୁଦୀର୍ଘ ବକୁଳବୀଥିର କିଯଦଂଶ ଦେଖା ଯାଯ ।

କିନ୍ତୁ ସେ-ସମନ୍ତରେ ଆମି ପରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରିଯାଛିଲାମ, ତଥନ ଆମାର ଆର କିଛୁଇ ଦେଖିବାର ଅବସର ହୟ ନାହିଁ, କେବଳ ଦେଖିଯାଛିଲାମ, ଏକଟି ଘୋଡ଼ା ଯୁବତୀ ହାତେ ଏକଖାନି ବହି ଲହିୟା ମଞ୍ଚକ ଆନନ୍ଦିତ କରିଯା ପଦଚାରଣା କରିତେ କରିତେ ଅଧ୍ୟଯନ କରିତେଛେ ।

ଠିକ୍ ସେମମ୍ବେ କୋନୋରପ ତତ୍ତ୍ଵାଳୋଚନା କରିବାର କ୍ଷମତା ଛିଲ ନା, କିନ୍ତୁ କିଛୁଦିନ ପରେ ଭାବିଯାଛିଲାମ ଯେ, ଦୁଷ୍ୟନ୍ତ ବଡ଼ୋ ବଡ଼ୋ ବାଣ ଶରାମନ ବାଗାଇୟା ରଥେ ଚଢ଼ିଯା ବନେ ମୃଗ୍ୟା କରିତେ ଆସିଯାଛିଲେନ, ମୃଗ ତୋ ମରିଲ ନା, ମାରେ ହିତେ ଦୈବାଂ ଦଶମିନିଟ କାଳ ଗାହେର ଆଡ଼ାଲେ ଦାଁଡ଼ାଇୟା ଯାହା ଦେଖିଲେନ, ଯାହା ଶୁଣିଲେନ, ତାହାଇ ତାହାର ଜୀବନେର ସକଳ ଦେଖାଶୁନାର ସେରା ହଇୟା ଦାଁଡ଼ାଇଲ । ଆମିଓ ପେସିଲ କଲମ ଏବଂ ଖାତାପତ୍ର ଉଦ୍ୟତ କରିଯା କାବ୍ୟମୃଗ୍ୟାଯ ବାହିର ହଇୟାଛିଲାମ, ବିଶ୍ଵପ୍ରେମ ବେଚାରା ତୋ ପଲାଇୟା ରକ୍ଷା ପାଇଲ, ଆର ଆମି ଦୁଇଟି ଜାମଗାହେର ଆଡ଼ାଲ ହିତେ ଯାହା ଦେଖିବାର ତାହା ଦେଖିଯା ଲହିଲାମ ; ମାନୁଷେର ଏକଟା ଜୀବନେ ଏମନ ଦୁଇବାର ଦେଖା ଯାଯ ନା ।

ପୃଥିବୀତେ ଅନେକ ଜିନିସିଇ ଦେଖି ନାହିଁ । ଜାହାଜେ ଉଠି ନାହିଁ, ବେଲୁନେ ଚଢ଼ି ନାହିଁ, କଯଳାର ଖନିର ମଧ୍ୟେ ନାମି ନାହିଁ-- କିନ୍ତୁ ଆମାର ନିଜେର ମାନସୀ ଆଦର୍ଶେ ସମସ୍ତେ ଆମି ଯେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆନ୍ତ ଏବଂ ଅଞ୍ଜ ଛିଲାମ ତାହା ଏହି ଉତ୍ତରଦିକେର ବାରାନ୍ଦୟ ଆସିବାର ପୂର୍ବେ ସନ୍ଦେହମାତ୍ର କରି ନାହିଁ । ବୟସ ଏକକୁଶ ପ୍ରାୟ ଉତ୍ତିର୍ଗ ହୟ, ଇତିମଧ୍ୟେ ଆମାର ଅନ୍ତଃକରଣ କଲ୍ପନାଯୋଗବଳେ ନାରୀସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଏକଟା ଧ୍ୟାନମୂର୍ତ୍ତି ଯେ ସୃଜନ କରିଯା ଲଯ ନାହିଁ, ଏ କଥା ବଲିତେ ପାରି ନା । ସେଇ ମୂର୍ତ୍ତିକେ ନାନା ବେଶଭୂଯାମ ସଜ୍ଜିତ ଏବଂ ନାନା ଅବସ୍ଥାର ମଧ୍ୟେ ସ୍ଥାପନ କରିଯାଛି, କିନ୍ତୁ କଥନୋ ସୁଦୂର ସ୍ଵପ୍ନେ ତାହାର ପାଯେ ଜୁତା, ଗାଯେ ଜାମା, ହାତେ ବହି ଦେଖିବ ଏମନ ଆଶାଓ କରି ନାହିଁ, ଇଚ୍ଛାଓ କରି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଆମାର ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଫାଲ୍ଗୁନଶେଷେ ଅପରାହ୍ନେ ପ୍ରବୀଣ ତରଣ୍ଣଶୀଳ ଆକଷିତ ସନ୍ପଲବିତାନେ ଦୀର୍ଘନିପିତି ହ୍ୟାଏ ଏବଂ ଆଲୋକ-ରେଖାକିତ ପୁଷ୍ପବନପଥେ, ଜୁତା ପାଯେ ଦିଯା, ଜାମା ଗାଯେ ଦିଯା, ବହି ହାତେ କରିଯା, ଦୁଇଟି ଜାମଗାହେର ଆଡ଼ାଲେ ଅକସମାଂ ଦେଖା ଦିଲେନ -- ଆମିଓ କୋନୋ କଥାଟି କହିଲାମ ନା ।

ଦୁଇ ମିନିଟେ ବେଶି ଆର ଦେଖା ଗେଲ ନା । ନାନା ଛିଦ୍ର ଦେଖିବାର ନାନା ଚଢ଼ା କରିଯାଛିଲାମ କିନ୍ତୁ କୋନୋ ଫଳ ପାଇ ନାହିଁ । ସେହିଦିନ ପ୍ରଥମ ସନ୍ଧ୍ୟା ପ୍ରାକାଳେ ବଟବ୍ରକ୍ଷତଳେ ପ୍ରସାରିତ ଚରଣେ ବସିଲାମ -- ଆମାର ଚୋଥେର ସମ୍ମୁଖେ ପରପାରେର ଘନିଭୂତ ତରଣ୍ଣଶୀଳ ଉପର ସନ୍ଧ୍ୟାତାରା ପ୍ରଶାନ୍ତ ସିମତହାସ୍ୟେ ଉଦିତ ହଇଲ, ଏବଂ

অমৃতস্না

চলছে কেবলি মেঘ কেটে পথ খঁজে.....

দেখিতে দেখিতে সন্ধ্যাশ্রী আপন নাথহীন বিপুল নির্জন বাসরগৃহের দ্বার খুলিয়া নিঃশব্দে দাঁড়াইয়া রহিল।

যে-বইখানি তাহার হাতে দেখিয়াছিলাম সে আমার পক্ষে একটা নৃতন রহস্যনিকেতন হইয়া দাঁড়াইল। ভাবিতে লাগিলাম, সেটা কী বই। উপন্যাস অথবা কাব্য? তাহার মধ্যে কী ভাবের কথা আছে। যে-পাতাটি খোলা ছিল এবং যাহার উপর সেই অপরাহ্নবেলার ছায়া ও রবিরশ্মি, সেই বকুলবনের পল্লবর্মর এবং সেই যুগলচক্ষুর ঔৎসুক্যপূর্ণ স্থিরদৃষ্টি নিপতিত হইয়াছিল, ঠিক সেই পাতাটিতে গল্পের কোন্ অংশ, কাব্যের কোন্ রসটুকু প্রকাশ পাইতেছিল। সেইসঙ্গে ভাবিতে লাগিলাম, ঘনমুক্ত কেশজালের অঙ্গকারচ্ছায়াতলে সুকুমার ললাটমণ্ডপটির অভ্যন্তরে বিচ্ছিন্ন ভাবের আবেশ কেমন করিয়া লীলায়িত হইয়া উঠিতেছিল, কুমারীহৃদয়ের নিভৃত নির্জনতার উপরে নব নব কাব্যমায়া কী অপূর্ব সৌন্দর্যলোক সৃজন করিতেছিল-- অর্ধেক রাত্রি ধরিয়া এমন কত কী ভাবিয়াছিলাম তাহা পরিস্ফুটুরাপে ব্যক্ত করা অসম্ভব।

কিন্তু, সে যে কুমারী এ কথা আমাকে এ বলিল। আমার বহুপূর্ববর্তী প্রেমিক দুষ্যন্তকে পরিচয়লাভের পূর্বেই যিনি শকুন্তলা সম্বন্ধে আশ্চর্য দিয়াছিলেন, তিনিই। তিনি মনের বাসনা ; তিনি মানুষকে সত্য মিথ্যা ঢের কথা অজ্ঞ বলিয়া থাকেন ; কোনোটা খাটে, কোনোটা খাটে না, দুষ্যন্তের এবং আমারটা খাটিয়া গিয়াছিল।

আমার এই অপরিচিতা প্রতিরেশিনী বিবাহিতা কি কুমারী কি ব্রাহ্মণ কি শূন্দ, সে-সংবাদ লওয়া আমার পক্ষে কঠিন ছিল না, কিন্তু তাহা করিলাম না, কেবল নীরব চকোরের মতো বহসহস্র যোজন দূর হইতে আমার চন্দমণ্ডলটিকে বেষ্টন করিয়া করিয়া উর্ধ্বকঠে নিরীক্ষণ করিবার চেষ্টা করিলাম। পরদিন মধ্যাহ্ন একখানি ছোটো নৌকা ভাড়া করিয়া তীরের দিকে চাহিয়া জোয়ার বাহিয়া চলিলাম, মালাদিগকে দাঁড় টানিয়া নিয়ে করিয়া দিলাম।

আমার শকুন্তলার তপোবনকুটিরটি গঙ্গার ধারেই ছিল। কুটিরটি ঠিক কন্নের কুটিরের মতো ছিল না ; গঙ্গা হইতে ঘাটের সিঁড়ি বৃহৎ বাড়ির বারান্দার উপর উঠিয়াছে, বারান্দাটি ঢালু কাঠের ছাদ দিয়া ছায়াময়।

আমার নৌকাটি যখন নিঃশব্দে ঘাটের সম্মুখে ভাসিয়া আসিল দেখিলাম, আমার নবযুগের শকুন্তলা বারান্দার ভূমিতলে বসিয়া আছেন ; পিঠের দিকে একটা চৌকি, চৌকির উপরে গোটাকতক বই রহিয়াছে, সেই বইগুলির উপরে তাঁহার খোলা চুল স্তুপাকারে ছড়াইয়া পড়িয়াছে, তিনি চৌকিতে ঠেস্ দিয়া উর্ধ্মুখ করিয়া উন্তোলিত বাম বাহুর উপর মাথা রাখিয়াছেন, নৌকা হইতে তাঁহার মুখ অদৃশ্য, কেবল সুকোমল কঠের একটি সুকুমার বক্ররেখা দেখা যাইতেছে, খোলা দুইখানি পদপল্লবের একটি ঘাটের উপরের সিঁড়িতে এবং একটি তাঁহার নিচের সিঁড়িতে প্রসারিত, শাড়ির কালো পাড়টি বাঁকা হইয়া পড়িয়া সেই দুটি পা বেষ্টন করিয়া আছে। একখানা বই মনোযোগহীন শিথিল দক্ষিণ হস্ত হইতে স্রস্ত হইয়া ভূতলে পড়িয়া রহিয়াছে। মনে হইল, যেন মূর্তি মতী মধ্যাহ্নলক্ষ্মী ! সহসা দিবসের কর্মের মাঝখানে একটি নিষ্পন্দসুন্দরী অবসরপ্রতিমা। পদতলে গঙ্গা, সম্মুখে সুদূর পরপার এবং উর্ধ্বে তীব্রতাপিত নীলান্ধের তাহাদের সেই অতুরাত্মকপিণীর দিকে, সেই দুটি খোলা পা, সেই অলসবিন্যস্ত বাম বাহু, সেই উৎক্ষিপ্ত বক্ষিম কঠরেখার দিকে নিরতিশয় নিষ্কুল একচৰ্তার সহিত নীরবে চাহিয়া আছে।

যতক্ষণ দেখা যায় দেখিলাম, দুই সজলপল্লব নেতৃপাতের দ্বারা দুইখানি চরণপদ্ম বারশ্বার নিছিয়া মুছিয়া লইলাম।

অবশ্যে নৌকা যখন দূরে গোল, মাঝখানে একটি তীরতরূর আড়াল আসিয়া পড়িল, তখন হঠাৎ যেন কী একটা ত্রুটি স্মরণ হইল, চমকিয়া মাঝিকে কহিলাম, “মাঝি, আজ আর আমার ভগলি যাওয়া হইল না, এইখান হইতেই বাড়ি ফেরো।” কিন্তু ফিরিবার সময় উজানে দাঁড় টানিতে হইল, সেই শব্দে আমি সংকুচিত হইয়া উঠিলাম। সেই দাঁড়ের শব্দে যেন এমন কাহাকে আঘাত করিতে লাগিল যাহা

ଆର୍ଶି

ଚଲଛେ କେବଳି ମେଘ କେଟେ ପଥ ଖଁଜେ

সচেତନ ସୁନ୍ଦର ସୁକୁମାର, ଯାହା ଅନନ୍ତ-ଆକାଶ-ବ୍ୟାଗୀ ଅର୍ଥଚ ଏକଟି ହରିଣଶାବକେର ମତୋ ଭୀରୁ । ନୌକା ଯଥନ ଘାଟେର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହଇଲ ତଥନ ଦାଁଡେର ଶବ୍ଦେ ଆମାର ପ୍ରତିବେଶିନୀ ପ୍ରଥମେ ଧୀରେ ମୁଖ ତୁଲିଯା ମୃଦୁ କୌତୁଳେର ସହିତ ଆମାର ନୌକାର ଦିକେ ଚାହିଲ, ମୁହୂର୍ତ୍ତ ପରେଇ ଆମାର ବ୍ୟାଗ୍ରବ୍ୟାକୁଲ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଖିଯା ମେ ଚକିତ ହଇଯା ଗୃହମଧ୍ୟେ ଚଲିଯା ଗେଲ ; ଆମାର ମନେ ହଇଲ, ଆମି ଯେନ ତାହାକେ ଆସାତ କରିଲାମ, ଯେନ କୋଥାଯା ତାହାର ବାଜିଲ !

ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଉଠିବାର ସମୟ ତାହାର କ୍ରୋଡ଼ ହଇତେ ଏକଟି ଅର୍ଧଦଷ୍ଟ ସଲ୍ପପକ ପେଯାରା ଗଡ଼ାଇତେ ଗଡ଼ାଇତେ ନିମ୍ନ ସୋପାନେ ଆସିଯା ପଡ଼ିଲ, ସେଇ ଦଶନଚିହ୍ନିତ ଅଧରଚୁପ୍ତି ଫଳଟିର ଜନ୍ୟ ଆମାର ସମନ୍ତ ଅନ୍ତଃକରଣ ଉଂସୁକ ହଇଯା ଉଠିଲ, କିନ୍ତୁ ମାଝିମାଳ୍ଲାଦେର ଲଜ୍ଜାଯ ତାହା ଦୂର ହଇତେ ନିରୀକ୍ଷଣ କରିତେ କରିତେ ଚଲିଯା ଗେଲାମ । ଦେଖିଲାମ, ଉତ୍ତରୋତ୍ତର ଲୋଲୁପାୟମାନ ଜୋଯାରେର ଜଳ ଛଳଛଳ ଲୁକ୍କ ଶବ୍ଦେ ତାହାର ଲୋଲ ରସନାର ଦ୍ୱାରା ସେଇ ଫଳଟିକେ ଆସନ୍ତ କରିବାର ଜନ୍ୟ ବାରମ୍ବାର ଉନ୍ମୁଖ ହଇଯା ଉଠିତେହେ, ଆଧ ଘନ୍ଟାର ମଧ୍ୟେ ତାହାର ନିର୍ଲଙ୍ଘ ଅଧ୍ୟବସାୟ ଚରିତାର୍ଥ ହିବେ ଇହାଇ କଞ୍ଚନା କରିଯା କ୍ଲିଷ୍ଟଟିକ୍ରେ ଆମି ଆମାର ବାଡିର ଘାଟେ ଆସିଯା ଉତ୍କ୍ରିଗ ହଇଲାମ ।

ବଟ୍ରକ୍ଷଛାୟାଯ ପା ହଡ଼ାଇଯା ଦିଯା ସମନ୍ତ ଦିନ ସ୍ଵପ୍ନ ଦେଖିତେ ଲାଗିଲାମ, ଦୁଇଥାନି ସୁକୋମଳ ପଦପଲ୍ଲବେର ତଳେ ବିଶ୍ୱପ୍ରକୃତି ମାଥା ନତ କରିଯା ପଡ଼ିଯା ଆହେ-- ଆକାଶ ଆଲୋକିତ, ଧରଣୀ ପୁଲକିତ, ବାତାସ ଉତ୍ତଳା, ତାହାର ମଧ୍ୟେ ଦୁଇଥାନି ଅନାୟତ ଚରଣ ସ୍ଥିର ନିଷ୍ପଦ୍ମ ସୁନ୍ଦର ; ତାହାରା ଜାନେଓ ନା ଯେ, ତାହାଦେର ରେଣୁକଗାର ମାଦକତାଯ ତପ୍ତ୍ୟୋବନ ନବବସନ୍ତ ଦିଗ୍ବିଦିକେ ରୋମାଞ୍ଚିତ ହଇଯା ଉଠିତେହେ ।

ଇତିପୂର୍ବେ ପ୍ରକୃତି ଆମାର କାହେ ବିକ୍ଷିପ୍ତ ବିଚିନ୍ନ ଛିଲ, ନଦୀ ବନ ଆକାଶ ସମନ୍ତରୀ ସମନ୍ତରୀ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଛିଲ । ଆଜ ସେଇ ବିଶାଳ ବିପୁଲ ବିକିର୍ଣ୍ଣତାର ମାଝଥାନେ ଏକଟି ସୁନ୍ଦରୀ ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖା ଦିବାମାତ୍ର ତାହା ଅବସର ଧାରଣ କରିଯା ଏକ ହଇଯା ଉଠିଯାଇଛେ । ଆଜ ପ୍ରକୃତି ଆମାର କାହେ ଏକ ଓ ସୁନ୍ଦର, ସେ ଆମାକେ ଅହରହ ମୂକଭାବେ ଅନୁନ୍ୟ କରିତେହେ, “ଆମି ମୌନ, ତୁ ମୁଁ ଆମାକେ ଭାସ୍ଯ ଦେଓ, ଆମାର ଅନ୍ତଃକରଣେ ଯେ-ଏକଟି ଅବ୍ୟକ୍ତ ସ୍ଵର ଉଥିତ ହିତେହେ ତୁ ମୁଁ ତାହାକେ ଛନ୍ଦେ ଲୟେ ତାନେ ତୋମାର ସୁନ୍ଦର ମାନବଭାୟାୟ ଧ୍ୱନିତ କରିଯା ତୋଳୋ !” ପ୍ରକୃତିର ସେଇ ନୀରବ ଅନୁନ୍ୟେ ଆମାର ହୃଦୟେର ତପ୍ତ୍ୟ ବାଜିତେ ଥାକେ । ବାରମ୍ବାର କେବଳ ଏଇ ଗାନ ଶୁଣି, “ହେ ସୁନ୍ଦରୀ, ହେ ମନୋହାରିଣୀ, ହେ ବିଶ୍ୱଜଯିନୀ, ହେ ମନ୍ଦ୍ରାଣପତ୍ନେର ଏକଟିମାତ୍ର ଦୀପଶିଖା, ହେ ଅପରିସୀମ ଜୀବନ, ହେ ଅନନ୍ତମଧୁର ମୃତ୍ୟୁ !” ଏ-ଗାନ ଶେଷ କରିତେ ପାରି ନା, ସଂଲଗ୍ନ କରିତେ ପାରି ନା ; ଇହାକେ ଆକାରେ ପରିମ୍ଫୁଟ କରିତେ ପାରି ନା, ଇହାକେ ଛନ୍ଦେ ଗାଁଥିଯା ବ୍ୟକ୍ତ କରିଯା ବଲିତେ ପାରି ନା ; ମନେ ହ୍ୟ, ଆମାର ଅନ୍ତରେର ମଧ୍ୟେ ଜୋଯାରେର ଜଳେର ମତୋ ଏକଟା ଅନିର୍ବଚନୀୟ ଅପରିମୟ ଶକ୍ତିର ସଫଳାର ହିତେହେ, ଏଥିନୋ ତାହାକେ ଆସନ୍ତ କରିତେ ପାରିତେହେ ନା, ଯଥନ ପାରିବ ତଥନ ଆମାର କର୍ତ୍ତ ଅକ୍ଷ୍ମାଣ ଦିବ୍ୟ ସଂଗୀତେ ଧ୍ୱନିତ, ଆମାର ଲଲାଟ ଅଲୋକିକ ଆଭାୟ ଆଲୋକିତ ହଇଯା ଉଠିବେ ।

ଏମନସମୟ ଏକଟି ନୌକା ପରପାରେର ନୈହାଟି ସ୍ଟେଶନ ହିତେ ପାର ହଇଯା ଆମାର ବାଗାନେର ଘାଟେ ଆସିଯା ଲାଗିଲ । ଦୁଇ କ୍ଷମ୍ଭେର ଉପର କୋଁଚାନୋ ଚାଦର ଝୁଲାଇଯା ଛାତାଟି କଙ୍କେ ଲହିଯା ହାସ୍ୟମୁଖେ ଅମୂଳ୍ୟ ନାମିଯା ପଡ଼ିଲ । ଅକ୍ଷ୍ମାଣ ବନ୍ଦୁକେ ଦେଖିଯା ଆମାର ମନେ ଯେନେମେ ଭାବେ ହଇଲ, ଆଶା କରି, ଶତ୍ରୁର ପ୍ରତିଓ କାହାରେ ଯେନ ସେଇରପି ନା ଘଟେ । ବେଳା ପ୍ରାୟ ଦୁଇଟାର ସମୟ ଆମାକେ ସେଇ ବଟେର ଛାୟା ନିତାନ୍ତ କିନ୍ତୁର ମତୋ ବସିଯା ଥାକିତେ ଦେଖିଯା ଅମୂଳ୍ୟର ମନେ ଭାବି ଏକଟା ଆଶାର ସଫଳାର ହିଲ । ପାଛେ ବନ୍ଦଦେଶେର ଭବିଷ୍ୟ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ କାବ୍ୟେର କୋନୋ-ଏକଟା ଅଂଶ ତାହାର ପଦଶବ୍ଦେ ସଚକିତ ହଇଯା ବନ୍ୟ ରାଜହଂସେର ମତୋ ଏକେବାରେ ଜଳେର ମଧ୍ୟେ ଦିଯା ପଡ଼େ ସେଇ ଭାସେ ସେ ସସଂକୋଚେ ମୃଦୁମନ୍ଦଗମନେ ଆସିତେ ଲାଗିଲ ; ଦେଖିଯା ଆମାର ଆରା ରାଗ ହଇଲ, କିଞ୍ଚିତ ଅଧିର ହଇଯା କହିଲାମ, “କୀ ହେ ଅମୂଳ୍ୟ, ବ୍ୟାପାରଖାନା କୀ ! ତୋମାର ପାଯେ କାଁଟା ଫୁଟିଲ ନାକି !” ଅମୂଳ୍ୟ ଭାବିଲ, ଆମି ଖୁବ ଏକଟା ମଜାର କଥା ବଲିଲାମ ; ହାସିତେ ହାସିତେ କାହେ ଆସିଯା ତରତଳ କୋଁଚା ଦିଯା ବିଶେଷରପେ ବାଡିଯା ଲାଇଲ, ପକେଟ ହିତେ ଏକଟି ରତ୍ନାଳ ଲାଇଯା ଭାଁଜ ଖୁଲିଯା ବିଛାଇଯା ତାହାର ଉପରେ ସାବଧାନେ ବସିଲ, କହିଲ, “ଯେ ପ୍ରହସନ୍ଟା ଲିଖିଯା ପାଠ୍ୟାଇୟା ସେଟା ପାଡିଯା ହାସିଯା ବାଁଚି ନା !” ବଲିଯା ତାହାର ସ୍ଥାନେ ଆସିତେ କରିତେ ହାସ୍ୟେଚ୍ଛାସେ ତାହାର ନିଶ୍ଚାସରୋଧ ହିବାର ଉପକ୍ରମ ହଇଲ । ଆମାର ଏମନି ମନେ ହଇଲ ଯେ, ଯେ-କଳମେ ସେଇ ପ୍ରହସନ୍ଟା ଲିଖିଯାଇଲାମ, ସେଟା ଯେ-ଗାହେର

ଅମ୍ବାଜନ୍ମା

ଚଲଛେ କେବଳି ଯେଷ କେଟେ ପଥ ଖଁଜେ

କାର୍ତ୍ତଦିଶେ ନିର୍ମିତ ସେଟାକେ ଶିକ୍ଷୁଙ୍କ ଉଂଗାଟନ କରିଯା ମନ୍ତ ଏକଟା ଆଗ୍ରନ୍ତେ ପ୍ରହସନଟାକେ ଛାଇ କରିଯା ଫେଲିଲେଓ ଆମାର ଖେଦ ମିଟିବେ ନା ।

ଅମୂଲ୍ୟ ସସଂକୋଚେ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ତୋମାର ମେ କାବ୍ୟର କତଦୂର ” ଶୁଣିଯା ଆରା ଆମାର ଗା ଜ୍ଵଳିତେ ଲାଗିଲ, ମନେ ମନେ କହିଲାମ, “ଯେମନ ଆମାର କାବ୍ୟ ତେମନି ତୋମାର ବୁଦ୍ଧି ” ମୁଖେ କହିଲାମ, “ମେବ ପରେ ହଇବେ ଭାଇ, ଆମାକେ ଅନର୍ଥକ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଯା ତୁଲିଯୋ ନା ।”

ଅମୂଲ୍ୟ ଲୋକଟା କୌତୁଳୀ, ଚାରିଦିକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ନା କରିଯା ମେ ଥାକିତେ ପାରେ ନା, ତାହାର ଭ଱େ ଆମି ଉତ୍ତରେର ଦରଜଟା ବନ୍ଧ କରିଯା ଦିଲାମ । ମେ ଆମାକେ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ, “ଓଦିକେ କୀ ଆହେ ହେ ।” ଆମି ବଲିଲାମ, “କିଛୁ ନା !” ଏତବଡ଼ୋ ମିଥ୍ୟା କଥାଟା ଆମାର ଜୀବନେ ଆର କଥନୋ ବଲି ନାଇ ।

ଦୁଟା ଦିନ ଆମାକେ ନାନା ପ୍ରକାରେ ବିନ୍ଦ କରିଯା, ଦନ୍ଧ କରିଯା, ତୃତୀୟ ଦିନେର ସନ୍ଧ୍ୟାର ଟ୍ରେନେ ଅମୂଲ୍ୟ ଚଲିଯା ଗେଲ । ଏହି ଦୁଟା ଦିନ ଆମି ବାଗାନେର ଉତ୍ତରେର ଦିକେ ଯାଇ ନାଇ, ସେଦିକେ ନେତ୍ରପାତମାତ୍ର କରି ନାଇ,

କ୍ରମ ଯେମନ ତାହାର ରତ୍ନଭାଗୁରଟି ଲୁକାଇୟା ବେଡ଼ାଯ ଆମି ତେମନି କରିଯା ଆମାର ଉତ୍ତରେର ସୀମାନାର ବାଗାନଟି ସାମଲାଇୟା ବେଡ଼ାଇତେଛିଲାମ । ଅମୂଲ୍ୟ ଚଲିଯା ଯାଇବାମାତ୍ର ଏକେବାରେ ଛୁଟିଯା ଦାର ଖୁଲିଯା ଦୋତଳାର ଘରେର ଉତ୍ତରେର ବାରାନ୍ଦାୟ ବାହିର ହଇୟା ପଡ଼ିଲାମ । ଉପରେ ଉନ୍ମୁକ୍ତ ଆକାଶେ ପ୍ରଥମ କୃଷ୍ଣପକ୍ଷେର ଅପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ଜ୍ୟୋତିଷ୍ମାନ୍ତିକା ; ନିମ୍ନେ ଶାଖାଜାଲନିବନ୍ଧ ତରଣଶୈଳୀତଳେ ଖୁବିକରଣଖଚିତ ଏକଟି ଗଭିର ନିଭୃତ ପ୍ରଦୋଷାନ୍ତକାର ;

ମର୍ମରିତ ସନପଲବେର ଦୀର୍ଘ ନିଶ୍ଚାସେ, ତରତଳବିଚ୍ୟୁତ ବକୁଳଫୁଲେର ନିବିଡ଼ ସୌରଭେ ଏବଂ ସନ୍ଧ୍ୟାରଣ୍ୟେର ଶୁଣିତ ସଂୟତ ନିଃଶବ୍ଦତାୟ ତାହା ରୋମେ ରୋମେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହଇୟା ଛିଲ । ତାହାରଇ ମାଝଖାନଟିତେ ଆମାର କୁମାରୀ

ପ୍ରତିବେଶିନୀ ତାହାର ଶ୍ରେତମଶ୍ରଦ୍ଧ ବୃଦ୍ଧ ପିତାର ଦକ୍ଷିଣ ହତ୍ସ ଧରିଯା ଧୀରେ ଧୀରେ ପଦଚାରଣା କରିତେ କରିତେ କୀ

କଥା କହିତେଛିଲ-- ବୃଦ୍ଧ ସମ୍ପନ୍ନରେ ଅର୍ଥ ଶ୍ରଦ୍ଧାଭରେ ଈସ୍ୟ ଅବନମିତ ହଇୟା ନୀରବେ ମନୋଯୋଗ-ସହକାରେ

ଶୁଣିତେଛିଲେନ । ଏହି ପବିତ୍ର ଶିନ୍ଧୁ ବିଶ୍ରଦ୍ଧାଲାପେ ବ୍ୟାଘାତ କରିବାର କିଛୁଇ ଛିଲ ନା, ସନ୍ଧ୍ୟାକାଳେର ଶାନ୍ତ

ନଦୀତେ କୁଟିଂ ଦାଁଢ଼େର ଶବ୍ଦ ସୁଦୂରେ ବିଲିନ ହିତେଛିଲ ଏବଂ ଅବିରଳ ତରଣଶାଖାର ଅମ୍ବନ୍ଧ୍ୟ ନୀଡ଼େ ଦୁଟି-ଏକଟି ପାଖି ଦୈବାଂ କ୍ଷଣିକ ମୁଦୁକାଳିତେ ଜାଗିଯା ଉଠିତେଛିଲ । ଆମାର ଅନ୍ତଃକରଣ ଆନନ୍ଦେ ଅର୍ଥବା ବେଦନାୟ ଯେନ ବିଦୀର୍ଘ ହଇବେ ମନେ ହଇଲ । ଆମାର ଅନ୍ତିତ୍ତ ଯେନ ପ୍ରସାରିତ ହଇୟା ସେଇ ଛାଯାଲୋକବିଚିତ୍ର ଧରଣୀତଳେର ସହିତ

ଏକ ହଇୟା ଗେଲ, ଆମି ଯେନ ଆମାର ବକ୍ଷଃମ୍ପଲେର ଉପର ଧୀରବିକ୍ଷିପ୍ତ ପଦଚାରଣା ଅନୁଭବ କରିତେ

ଲାଗିଲାମ, ଯେନ ତରଣପଲବେର ସହିତ ସଂଲଗ୍ନ ହଇୟା ଗିଯା ଆମାର କାନେର କାହେ ମଧୁର ମୁଦୁଗୁଞ୍ଜନଧୁନି ଶୁଣିତେ ପାଇଲାମ । ଏହି ବିଶାଳ ମୁଢ଼ ପ୍ରକଳ୍ପିତ ଅନ୍ତର୍ବେଦନା ଯେନ ଆମାର ସର୍ବଶରୀରେର ଅମ୍ବିଗୁଲିର ମଧ୍ୟେ କୁହରିତ

ହଇୟା ଉଠିଲ ; ଆମି ଯେନ ବୁଝିତେ ପାରିଲାମ, ଧରଣୀ ପାଯେର ନିଚେ ପଡ଼ିଯା ଥାକେ ଅର୍ଥ ପା ଜଡ଼ାଇୟା ଧରିତେ

ପାରେ ନା ବଲିଯା ଭିତରେ ଭିତରେ କେମନ କରିତେ ଥାକେ, ନତଶାଖା ବନମ୍ପତିଗୁଲି କଥା ଶୁଣିତେ ପାରେ

ଅର୍ଥ କିଛୁଇ ବୁଝିତେ ପାରେ ନା ବଲିଯା ସମ୍ଭବ ଶାଖାଯ ପଲବେ ମିଲିଯା କେମନ ଉତ୍ସର୍ଵଶ୍ଵାସେ ଉନ୍ମାଦ କଲଶଦେ

ହାହାକାର କରିଯା ଉଠିତେ ଚାହେ । ଆମିଓ ଆମାର ସର୍ବାଙ୍ଗେ ସର୍ବାନ୍ତଃକରଣେ ଏ ପଦବିକ୍ଷେପ, ଏ ବିଶ୍ରଦ୍ଧାଲାପ,

ଅବ୍ୟବହିତଭାବେ ଅନୁଭବ କରିତେ ଲାଗିଲାମ କିମ୍ବା କୋନୋମତେଇ ଧରିତେ ପାରିଲାମ ନା ବଲିଯା ଝୁରିଯା ଝୁରିଯା

ମରିତେ ଲାଗିଲାମ ।

ପରଦିନେ ଆମି ଆର ଥାକିତେ ପାରିଲାମ ନା । ପ୍ରାତଃକାଳେ ଆମାର ପ୍ରତିବେଶୀର ସହିତ ସାକ୍ଷାଂ କରିତେ

ଗୋଲାମ । ଭବନାଥବାବୁ ତଥନ ବଡ଼ୋ ଏକ ପେଯାଲା ଚା ପାଶେ ରାଖିଯା ଢାକେ ଚଶମା ଦିଯା ନୀଳପେନ୍ଦିଲେ-ଦାଗକର

। ଏକଥାନା ହ୍ୟାମିଲ୍‌ଟନେର ପୁରାତନ ପୁଁଥି ମନୋଯୋଗ ଦିଯା ପଡ଼ିତେଛିଲେନ । ଆମି ଘରେ ପ୍ରବେଶ କରିଲେ

ଚଶମାର ଉପରିଭାଗ ହିତେ ଆମାକେ କିଯଂକ୍ରମ ଅନ୍ୟମନକ୍ଷତାବେ ଦେଖିଲେନ, ବହି ହିତେ ମନଟାକେ ଏକ

ମୁହୂର୍ତ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟାହରଣ କରିତେ ପାରିଲେନ ନା । ଅବଶ୍ୟେ ଅକ୍ଷମାଂ ସଚକିତ ହଇୟା ଅନ୍ତଭାବେ ଆତିଥ୍ୟେର ଜନ୍ୟ

ପ୍ରତ୍ୟୁଷିତ ହଇୟା ଉଠିଲେନ । ଆମି ସଂକ୍ଷେପେ ଆଅପରିଚିଯ ଦିଲାମ । ତିନି ଏମନି ଶଶବ୍ୟକ୍ଷ ହଇୟା ଉଠିଲେନ ଯେ

ଚଶମାର ଖାପ ଖୁଜିଯା ପାଇଲେନ ନା । ଖାମକା ବଲିଲେନ “ଆପନି ଚା ଖାଇବେନ ?” ଆମି ଯଦିଓ ଚା ଖାଇ ନା,

ତଥାପି ବଲିଲାମ, “ଆପନି ନାଇ” ଭବନାଥବାବୁ ବ୍ୟକ୍ତ ହଇୟା ଉଠିଯା ‘କିରଣ’ ‘କିରଣ’ ବଲିଯା ଡାକିତେ

ଲାଗିଲେନ । ଦ୍ୱାରେର ନିକଟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମଧୁର ଶବ୍ଦ ଶୁଣିଲାମ, “କୀ ବାବା ?” ଫିରିଯା ଦେଖିଲାମ, ତାପସକନ୍ଦୁହିତା

ସହସା ଆମାକେ ଦେଖିଯା ଅନ୍ତ ହରିଗୀର ମତୋ ପଲାଯନୋଦ୍ୟତା ହଇୟାଛେ । ଭବନାଥବାବୁ ତାହାକେ ଫିରିଯା

ଡାକିଲେନ ; ଆମାର ପରିଚୟ ଦିଯା କହିଲେନ, “ଇନି ଆମାଦେର ପ୍ରତିବେଶୀ ମହିନ୍ଦ୍ରକୁ ମାର ବାବୁ ।” ଏବଂ ଆମାକେ କହିଲେନ, “ଇନି ଆମାର କନ୍ୟା କିରଣବାଲା ।” ଆମି କୀ କରିବ ଭାବିଯା ପାଇତେଛିଲାମ ନା, ଇତିମଧ୍ୟେ କିରଣ ଆମାକେ ଆନନ୍ଦସୁନ୍ଦର ନମକ୍ଷାର କରିଲେନ । ଆମି ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ତୁଟି ସାରିଯା ଲହିୟା ତାହା ଶୋଧ କରିଯା ଦିଲାମ । ଭବନାଥବାବୁ କହିଲେନ, “ମା, ମହିନ୍ଦ୍ରବାବୁର ଜନ୍ୟ ଏକ ପେଯାଲା ଚା ଆନିଯା ଦିତେ ହେଇବେ ।” ଆମି ମନେ ମନେ ସଂକୁଚିତ ହଇୟା ଉଠିଲାମ କିନ୍ତୁ ମୁଖ ଫୁଟିଯା କିଛୁ ବଲିବାର ପୂର୍ବେଇ କିରଣ ସର ହେଇତେ ବାହିର ହଇୟା ଗେଲେନ । ଆମାର ମନେ ହଇଲ, ଯେନ କୈଲାସେ ସନାତନ ଭୋଲାନାଥ ତାହାର କନ୍ୟା ସ୍ଵୟଂ ଲକ୍ଷ୍ମୀକେ ଅତିଥିର ଜନ୍ୟ ଏକ ପେଯାଲା ଚା ଆନିତେ ବଲିଲେନ ; ଅତିଥିର ପକ୍ଷେ ସେ ନିଶ୍ଚଯଇ ଅମିଶ୍ର ଅମୃତ ହେଇବେ, କିନ୍ତୁ ତବୁ, କାହାକାହି ନନ୍ଦୀଭୂଷୀ କୋନୋ ବେଟାଇ କି ହାଜିର ଛିଲ ନା ।

ଚତୁର୍ଥ ପରିଚେଦ

ଭବନାଥବାବୁର ବାଢ଼ି ଆମି ଏଥିନ ନିତ୍ୟ ଅତିଥି । ପୂର୍ବେ ଚା ଜିନିସଟାକେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଡରାଇତାମ, ଏକଣେ ସକାଳେ ବିକାଳେ ଚା ଖାଇୟା ଖାଇୟା ଆମାର ଚାଯେର ନେଶା ଧରିଯା ଗେଲ ।

ଆମାଦେର ବି-ଏ ପରୀକ୍ଷାର ଜନ୍ୟ ଜର୍ମାନପଣ୍ଡିତ-ବିରଚିତ ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ରର ନବ୍ୟ-ଇତିହାସ ଆମି ସଦ୍ୟ ପାଠ କରିଯା ଆସିଯାଛିଲାମ, ତଦୁପଲକ୍ଷେ ଭବନାଥବାବୁର ସହିତ କେବଳ ଦର୍ଶନ ଆଲୋଚନାର ଜନ୍ୟଇ ଆସିତାମ ଏହିପ୍ରକାର ଭାଗ କରିଲାମ । ତିନି ହ୍ୟାମିଲ୍-ଟନ ପ୍ରଭୃତି କତକଗୁଲି ସେକାଳ-ପ୍ରଚଲିତ ଭାସ୍ତ ପୁଁଁଧି ଲହିୟା ଏଥିନୋ ନିଯୁକ୍ତ ରହିଯାଇଛେ, ଇହାତେ ତାହାକେ ଆମି କ୍ରପାପାତ୍ର ମନେ କରିତାମ, ଏବଂ ଆମାର ନୂତନ ବିଦ୍ୟା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆଡ୍ସରେର ସହିତ ଜାହିର କରିତେ ଛାଡ଼ିତାମ ନା । ଭବନାଥବାବୁ ଏମନି ଭାଲୋମାନୁୟ, ଏମନି ସକଳ ବିଷୟେ ସସଂକୋଚ ଯେ, ଆମାର ମତୋ ଅଞ୍ଚଳୀକରଣ ଯୁବକେର ମୁଖ ହେଇତେଓ ସକଳ କଥା ମାନିଯା ଯାଇତେନ, ତିଲମାତ୍ର ପ୍ରତିବାଦ କରିତେ ହେଲେ ଅସ୍ଥିର ହଇୟା ଉଠିତେନ, ଭୟ କରିତେନ ପାହେ ଆମି କିଛୁତେ କ୍ଷୁଣ୍ଣ ହେଇ । କିରଣ ଆମାଦେର ଏଇକଳ ତତ୍ତ୍ଵାଲୋଚନାର ମାଧ୍ୟାଖାନ ହେଇତେଇ କୋନୋ ଛୁତାଯ ଉଠିଯା ଚଲିଯା ଯାଇତ । ତାହାତେ ଆମାର ଯେମନ କ୍ଷେତ୍ର ଜନ୍ମିତ ତେମନି ଆମି ଗର୍ବ ଓ ଅନୁଭବ କରିତାମ । ଆମାଦେର ଆଲୋଚ୍ୟ ବିଷୟେର ଦୁର୍ଲଭ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ କିରଣେର ପକ୍ଷେ ଦୁଃଖ ; ସେ ଯଥନ ମନେ-ମନେ ଆମାର ବିଦ୍ୟାପର୍ବତେର ପରିମାଣ କରିତ ତଥନ ତାହାକେ କତ ଉଚ୍ଚେଇ ଚାହିତେ ହେଇତ ।

କିରଣକେ ଯଥନ ଦୂର ହେଇତେ ଦେଖିତାମ ତଥନ ତାହାକେ ଶକୁନ୍ତଳା ଦମୟନ୍ତି ପ୍ରଭୃତି ବିଚିତ୍ର ନାମେ ଏବଂ ବିଚିତ୍ରଭାବେ ଜାନିତାମ, ଏଥନ ଘରେର ମଧ୍ୟେ ତାହାକେ ‘କିରଣ’ ବଲିଯା ଜାନିଲାମ, ଏଥନ ଆର ସେ ଜଗତେର ବିଚିତ୍ର ନାଯିକାର ଛାଯାରାପିଣୀ ନହେ, ଏଥନ ସେ ଏକମାତ୍ର କିରଣ । ଏଥନ ସେ ଶତଶତାବ୍ଦୀର କାବ୍ୟଲୋକ ହେଇତେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହଇୟା, ଅନ୍ତକାଳେର ଯୁବକଚିନ୍ତର ସ୍ଵପ୍ନଶର୍ମପ ପରିହାର କରିଯା, ଏକଟି ନିର୍ଦିଷ୍ଟ ବାଙ୍ଗାଲିଘରେର ମଧ୍ୟେ କୁମାରୀକନ୍ୟାରମ୍ଭପେ ବିରାଜ କରିତେଛେ । ସେ ଆମାରଇ ମାତ୍ରଭାଷ୍ୟ ଆମାର ସଙ୍ଗେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସାଧାରଣ ଘରେର କଥା ବଲିଯା ଥାକେ, ସାମାନ୍ୟ କଥାଯ ସରଲଭାବେ ହାସିଯା ଉଠେ, ସେ ଆମାଦେରଇ ଘରେର ମେଯେର ମତୋ ଦୁଇ ହାତେ ଦୁଟି ସୋନାର ବାଲା ପରିଯା ଥାକେ, ଗଲାର ହାରଟି ବେଶ କିଛୁ ନୟ କିନ୍ତୁ ବଡ଼ୋ ସୁମିଷ୍ଟ, ଶାଢ଼ିର ପ୍ରାନ୍ତଟି କଥିନୋ କବରୀର ଉପରିଭାଗ ବାଁକିଯା ବେଷ୍ଟନ କରିଯା ଆସେ କଥିନୋ ବା ପିତୃଗ୍ରହେର ଅନ୍ୟାନ୍ୟବଶତ ଚୁଯତ ହଇୟା ପଡ଼ିଯା ଯାଯ, ଇହା ଆମାର କାହେ ବଡ଼ୋ ଆନନ୍ଦେର । ସେ ଯେ ଅକାଲ୍‌ପିନିକ, ସେ ଯେ ସତ୍ୟ, ସେ ଯେ କିରଣ, ସେ ଯେ ତାହା ବ୍ୟତୀତ ନହେ ଏବଂ ତାହାର ଅଧିକ ନହେ, ଏବଂ ଯଦିଚ ସେ ଆମାର ନହେ ତବୁ ଓ ସେ ଯେ ଆମାଦେର, ସେଜନ୍ୟ ଆମାର ଅନ୍ତଃକରଣ ସର୍ବଦାଇ ତାହାର ପ୍ରତି ଉଚ୍ଚୁଷିତ କ୍ରତ୍ୱଜ୍ଞତାରସେ ଅଭିଯିକ୍ତ ହେଇତେ ଥାକେ ।

ଏକଦିନ ଝାନମାତ୍ରେରଇ ଆପେକ୍ଷିକତା ଲହିୟା ଭବନାଥବାବୁର ନିକଟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉଂସାହସହକାରେ ବାଚାଲତା ପ୍ରକାଶ କରିତେଛିଲାମ ; ଆଲୋଚନା କିଯଦିନ୍ଦୂର ଅତ୍ୟସର ହଇବାମାତ୍ର କିରଣ ଉଠିଯା ଗେଲ ଏବଂ ଅନତିକାଳ ପରେଇ ସମ୍ମୁଖେ ବାରାନ୍ଦ୍ୟା ଏକଟା ତୋଳା ଉନାନ ଏବଂ ରାଧିବାର ସରଙ୍ଗାମ ଆନିଯା ରାଖିଯା, ଭବନାଥବାବୁକେ ଭଂଶନା କରିଯା ବଲିଲ, “ବାବା, କେନ ତୁମି ମହିନ୍ଦ୍ରବାବୁକେ ଐସକଳ ଶକ୍ତ କଥା ଲହିୟା ବୃଥା ବକାଇତେ । ଆସୁନ ମହିନ୍ଦ୍ରବାବୁ, ତାର ଚେଯେ ଆମାର ରାନ୍ଧାଯ ଯୋଗ ଦିଲେ କାଜେ ଲାଗିବେ ।” ଭବନାଥବାବୁର କୋନୋ ଦୋଷ ଛିଲ ନା, ଏବଂ କିରଣ ତାହା ଅବଗତ ଛିଲ । କିନ୍ତୁ ଭବନାଥବାବୁ ଅପରାଧୀର

ଆମ୍ବାଦୀ

ଚଲଛେ କେବଳି ମେଘ କେଟେ ପଥ ଖଁଜେ

ମତୋ ଅନୁତଷ୍ଟ ହଇଯା ଈସ୍‌ଟ ହାସିଯା ବଲିଗେନ, “ତା ବଟେ ! ଆଜ୍ଞା ଓ କଥାଟା ଆର ଏକଦିନ ହଇବେ ” ଏହି ବଲିଯା ନିରଦ୍ଵିଗୁଡ଼ିଚିତ୍ରେ ତିନି ତାହାର ନିତ୍ୟନିୟମିତ ଅଧ୍ୟୟନେ ନିଯୁକ୍ତ ହଇଲେନ ।

ଆବାର ଆର-ଏକଦିନ ଅପରାହ୍ନେ ଆର-ଏକଟା ଗୁରୁତର କଥା ପାଡ଼ିଯା ଭବନାଥବାବୁକେ ସ୍ତଭିତ କରିଯା ଦିତେଛି ଏମନ୍ସମୟ ମାଝଖାନେ ଆସିଯା କିରଣ କହିଲ, “ମହିନ୍ଦ୍ରବାବୁ, ଅବଲାକେ ସାହାଯ୍ୟ କରିତେ ହଇବେ । ଦେୟାଳେ ଲତା ଚଢାଇବ, ନାଗାଳ ପାଇତେଛି ନା, ଆପନାକେ ଏହି ପେରେକଗୁଲି ମାରିଯା ଦିତେ ହଇବେ ” ଆମି ଉଂଫୁଲ୍ଲ ହଇଯା ଉଠିଯା ଗେଲାମ, ଭବନାଥବାବୁଓ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲମନେ ପଡ଼ିତେ ବସିଲେନ ।

ଏମନି ପ୍ରାୟ ସଖନୀ ଭବନାଥବାବୁର କାହେ ଆମି ଭାରି କଥା ପାଡ଼ିବାର ଉପକ୍ରମ କରି, କିରଣ ଏକଟା-ନା-ଏକଟା କାଜେର ଛୁତା ଧରିଯା ଭଙ୍ଗ କରିଯା ଦେୟ । ଇହାତେ ଆମି ମନେ-ମନେ ପୁଲକିତ ହଇଯା ଉଠିତାମ, ଆମି ବୁଝିତାମ ଯେ, କିରଣେର କାହେ ଆମି ଧରା ପଦିଯାଛି ; ସେ କେମନ କରିଯା ବୁଝିତେ ପାରିଯାହେ ଯେ,

ଭବନାଥବାବୁର ସହିତ ତତ୍ତ୍ଵାଳୋଚନା ଆମାର ଜୀବନେର ଚରମ ସୁଖ ନହେ ।

ବାହ୍ୟବସ୍ତୁର ସହିତ ଆମାଦେର ଇନ୍ଦ୍ରିୟବୋଧେର ସମ୍ବନ୍ଧ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିତେ ଗିଯା ସଖନ ଦୁର୍ଲହ ରହସ୍ୟରସାତଲେର ମଧ୍ୟପଥେ ଅବତିର୍ଣ୍ଣ ହଇଯାଛି ଏମନ୍ସମୟ କିରଣ ଆସିଯା ବିଲତ, “ମହିନ୍ଦ୍ରବାବୁ ରାନ୍ଧାଘରେର ପାଶେ ଆମାର ବେଶ୍ଵରେ ଖେତ ଆପନାକେ ଦେଖାଇଯା ଆନିଗେ, ଚଲୁନ ।”

ଆକାଶକେ ଅସୀମ ମନେ କରା କେବଳ ଆମାଦେର ଅନୁମାନମାତ୍ର, ଆମାଦେର ଅଭିଭିତ୍ତା ଓ କଳ୍ପନାଶକ୍ତିର ବାହିରେ କୋଥାଓ କୋନୋ-ଏକରୂପେ ତାହାର ସୀମା ଥିକା କିଛୁଇ ଅସମ୍ଭବ ନହେ, ଇତ୍ୟକାର ମନ୍ତ୍ବ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିତେଛି, ଏମନ୍ସମୟ କିରଣ ଆସିଯା ବିଲତ, “ମହିନ୍ଦ୍ରବାବୁ, ଦୁଟା ଆମ ପାକିଯାଛେ, ଆପନାକେ ଡାଳ ନାମାଇଯା ଧରିତେ ହଇବେ ।”

କୀ ଉଦ୍ଧାର, କୀ ମୁକ୍ତି ! ଅକୁଳ ସମୁଦ୍ରର ମାଝଖାନ ହଇତେ ଏକ ମୁହଁର୍ତ୍ତେ କୀ ସୁନ୍ଦର କୁଳେ ଆସିଯା ଉଠିତାମ । ଅନ୍ତ ଆକାଶ ଓ ବାହ୍ୟବସ୍ତୁ ସମ୍ବନ୍ଧେ ସଂଶୟଜାଲ ଯତଇ ଦୁଶ୍ଚେଦ୍ୟ ଜଟିଲ ହଟୁକ-ନା କେନ, କିରଣେର ବେଶ୍ଵରେ ଖେତ ବା ଆମତଳା ସମ୍ବନ୍ଧେ କୋନୋପକାର ଦୁର୍ଲହତା ଓ ସନ୍ଦେହେର ଲେଶମାତ୍ର ଛିଲ ନା । କାବ୍ୟେ ବା ଉପନ୍ୟାସେ ତାହା ଉପ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ନହେ କିନ୍ତୁ ଜୀବନେ ତାହା ସମୁଦ୍ରବେଷ୍ଟିତ ଦ୍ୱାପେର ନ୍ୟାୟ ମନୋହର । ମାଟିତେ ପାଠକା ଯେ କୀ ଆରାମ ତାହା ସେ-ଇ ଜାନେ ଯେ ବହୁକଣ ଜଲେର ମଧ୍ୟେ ସାଁତାର ଦିଯାଛେ । ଆମି ଏତଦିନ କଳ୍ପନାଯ ଯେ-ପ୍ରେମମୁଦ୍ର ସୃଜନ କରିଯାଇଲାମ ତାହା ଯାଦି ସତ୍ୟ ହାତ ତବେ ସେଖାନେ ଚିରକାଳ ଯେ କୀ କରିଯା ଭାସିଯା ବେଡାଇତାମ ତାହା ବଲିତେ ପାରି ନା । ସେଖାନେ ଆକାଶ ଓ ଅସୀମ, ସମୁଦ୍ର ଓ ଅସୀମ, ସେଖାନ ହଇତେ ଆମାଦେର ପ୍ରତିଦିବସେର ବିଚିତ୍ର ଜୀବନ୍ୟାତ୍ମାର ସୀମାବନ୍ଦ ବ୍ୟାପାର ଏକେବାରେ ନିର୍ବାସିତ, ସେଖାନେ ତୁର୍ତ୍ତାର ଲେଶମାତ୍ର ନାହିଁ, ସେଖାନେ କେବଳ ହନ୍ଦେ ଲାଗେ ସଂଗୀତେ ଭାବ ବ୍ୟକ୍ତ କରିତେ ହୁଏ, ଏବଂ ତଳାଇତେ ଗେଲେ କୋଥାଓ ତଳ ପାଓଯା ଯାଏ ନା । କିରଣ ସେଖାନ ହଇତେ ମଜ୍ଜମାନ ଏହି ହତଭାଗ୍ୟେର କେଶପାଶ ଧରିଯା ସଖନ ତାହାର ଆମତଳାଯ ତାହାର ବେଶ୍ଵରେ ଖେତେ ଟାନିଯା ତୁଲିଲ ତଥନ ପାଯେର ତଳାଯ ମାଟି ପାଇଯା ଆମି ବାଁଚିଯା ଗେଲାମ । ଆମି ଦେଖିଲାମ, ବାରାନ୍ଦାୟ ବସିଯା ଖିଚୁଡ଼ି ରାଁଧିଯା, ମଇ ଚଢ଼ିଯା ଦେୟାଳେ ପେରେକ ମାରିଯା, ଲେବୁଗାଛେ ଘନସବୁଜ ପତ୍ରାଶିର ମଧ୍ୟ ହଇତେ ସବୁଜ ଲେବୁଫଳ ସନ୍ଧାନ କରିତେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଯା ଅଭାବନୀୟ ଆନନ୍ଦ ଲାଭ କରା ଯାଏ, ଅର୍ଥଚ ସେ ଆନନ୍ଦଲାଭେର ଜନ୍ୟ କିଛୁମାତ୍ର ପ୍ରୟାସ ପାଇତେ ହୁଏ ନା-- ଆପନି ଯେ-କଥା ମୁଖେ ଆସେ, ଆପନି ଯେ-ହାସି ଉଚ୍ଛ୍ଵସିତ ହଇଯା ଉଠେ, ଆକାଶ ହଇତେ ଯତଟୁକୁ ଆଲୋ ଆସେ ଏବଂ ଗାଛ ହଇତେ ଯତଟୁକୁ ଛାଯା ପଡ଼େ ତାହାଇ ଯଥେଷ୍ଟ । ଇହା ଛାଡ଼ା ଆମାର କାହେ ଏକଟି ସୋନାର କାଠି ଛିଲ ଆମାର ନବଯୌବନ, ଏକଟି ପରଶପାଥର ଛିଲ ଆମାର ପ୍ରେମ, ଏକଟି ଅକ୍ଷର କଳ୍ପତରୁ ଛିଲ ଆମାର ନିଜେର ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ବିଶ୍ୱାସ ; ଆମି ବିଜ୍ୟୀ, ଆମି ଇନ୍ଦ୍ର, ଆମାର ଉଚ୍ଚେଶ୍ଵରାର ପଥେ କୋନୋ ବାଧା ଦେଖିତେ ପାଇ ନା । କିରଣ, ଆମାର କିରଣ, ତାହାତେ ଆମାର ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ସେକଥା ଏତକ୍ଷଣ ସ୍ପଷ୍ଟ କରିଯା ବଲି ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ହଦ୍ୟେର ଏକ ପ୍ରାନ୍ତ ହଇତେ ଆର-ଏକ ପ୍ରାନ୍ତ ମୁହଁର୍ତ୍ତେର ମଧ୍ୟେ ମହାସୁଖେ ବିଦୀର୍ଘ କରିଯା ବେଳେ କଥା ବିଦୁଯତେର ମତୋ ଆମାର ସମସ୍ତ ଅନ୍ତଃକରଣ ଧାଁଧିଯା କ୍ଷଣେ କ୍ଷଣେ ନାଚିଯା ଉଠିତେଛି । କିରଣ, ଆମାର କିରଣ ।

ଇତିପୂର୍ବେ ଆମି କୋନୋ ଅନାତୀୟା ମହିଳାର ସଂଶ୍ରବେ ଆସି ନାହିଁ, ଯେ ନବ୍ୟ-ରମଣୀଗଣ ଶିକ୍ଷାଲାଭ କରିଯା ଅବରୋଧେ ବାହିରେ ସଞ୍ଚରଣ କରେନ ତାହାଦେର ରୀତିନୀତି ଆମି କିଛୁଇ ଅବଗତ ନହିଁ ; ଅତଏବ ତାହାଦେର ଆଚରଣେ କୋନ୍‌ଖାନେ ଶିଷ୍ଟତାର ସୀମା, କୋନ୍‌ଖାନେ ପ୍ରେମେର ଅଧିକାର, ତାହା ଆମି କିଛୁଇ ଜାନି ନା ; କିନ୍ତୁ

আরশী

চলছে কেবলি যেখ কেটে পথ খঁজে.....

ইহাও জানি না, আমাকে কেনই বা ভালো না বাসিবে, আমি কোন অংশে ন্যূন।
কিরণ যখন আমার হাতে চায়ের পেয়ালাটি দিয়া যাইত তখন চায়ের সঙ্গে পাত্রভরা কিরণের
ভালোবাসাও গ্রহণ করিতাম, চা-টি যখন পান করিতাম তখন মনে করিতাম, আমার গ্রহণ সার্থক হইল
এবং কিরণেরও দান সার্থক হইল। কিরণ যদি সহজ সুরে বলিত “মহীলবাবু, কাল সকালে আসবেন
তো ?” তাহার মধ্যে ছন্দে লয়ে বাজিয়া উঠিত--

কী মোহিনী জান, বন্ধু, কী মোহিনী জান !

অবলার প্রাণ নিতে নাহি তোমা-হেন !
আমি সহজ কথায় উন্নত করিতাম, “কাল আটটার মধ্যে আসব ” তাহার মধ্যে কিরণ কি শুনিতে
পাইত না--

পরাণপুতলি তুমি হিয়ে-মণিহার,

সরবস ধন মোর সকল সংসার ।

আমার সমস্ত দিন এবং সমস্ত রাতি অম্বতে পূর্ণ হইয়া গেল। আমার সমস্ত চিন্তা এবং সমস্ত কল্পনা
মুহূর্তে মুহূর্তে নৃতন নৃতন শাখাপ্রশাখা বিস্তার করিয়া লতার ন্যায় কিরণকে আমার সহিত বেষ্টন
করিয়া বাঁধিতে লাগিল। যখন শুভ-অবসর আসিবে তখন কিরণকে কী পড়াইব, কী শিখাইব, কী
শুনাইব, কী দেখাইব তাহারই অসংখ্য সংকল্পে আমার মন আচ্ছন্ন হইয়া গেল। এমন কি স্থির
করিলাম, জর্মানপঙ্গিত-রচিত দর্শনশাস্ত্রের নব্য ইতিহাসেও যাহাতে তাহার চিন্তের ঔৎসুক্য জন্মে
এমন শিক্ষা তাহাকে দিতে হইবে, নতুবা আমাকে সে সর্বতোভাবে বুঝিতে পারিবে না। ইংরাজি
কাব্যসাহিত্যের সৌন্দর্যলোকে আমি তাহাকে পথ দেখাইয়া লইয়া যাইব। আমি মনে মনে হাসিলাম,
কহিলাম, “কিরণ, তোমার আমতলা বেগুনের খেতে আমার কাছে নৃতন রাজ্য। আমি কস্মিনকালে
স্বপ্নেও জানিতাম না যে, সেখানে বেগুন এবং বাঢ়ে-পড়া কাঁচা আম ছাড়াও দুর্লভ অস্তফল এত
সহজে পাওয়া যায়। কিন্তু যখন সময় আসিবে তখন আমিও তোমাকে এমন এক রাজ্য লইয়া যাইব
যেখানে বেগুন ফলে না কিন্তু তথাপি বেগুনের অভাব মুহূর্তের জন্য অনুভব করিতে হয় না। সে
জ্ঞানের রাজ্য, ভাবের স্বর্গ ”

সূর্যাস্তকালে দিগন্তবিলীন পাণ্ডুবর্ণ সন্ধ্যাতারা ঘনায়মান সায়াক্ষে ক্রমেই যেমন পরিস্ফুট দীপ্তি লাভ
করে, কিরণও তেমনি কিছুদিন ধরিয়া ভিতর হইতে আনন্দে লাবণ্যে নারীদের পূর্ণতায় যেন প্রস্ফুটিত
হইয়া উঠিল। যে যেন তাহার গৃহের, তাহার সংসারের ঠিক মধ্য-আকাশে অধিরোহণ করিয়া চারিদিকে
আনন্দের মঙ্গলজ্যোতি বিকীর্ণ করিতে লাগিল; সেই জ্যোতিতে তাহার বৃদ্ধ পিতার শুভকেশের উপর
পবিত্রতার উজ্জ্বল আভা পড়িল, এবং সেই জ্যোতি আমার উদ্বেল হৃদয়সমুদ্রের প্রত্যেক তরঙ্গের উপর
কিরণের মধুর নামের একটি করিয়া জ্যোতি ময় স্বাক্ষর মুদ্রিত করিয়া দিল।

এদিকে আমার ছুটি সংক্ষিপ্ত হইয়া আসিল, বিবাহ-উদ্দেশে বাঢ়ি আসিবার জন্য পিতার সন্নেহ
অনুরোধ ক্রমে কঠিন আদেশে পরিণত হইবার উপক্রম হইল, এদিকে অমূল্যকেও আর ঠেকাইয়া রাখা
যায় না, সে কোন দিন উন্মত্ত বন্যহস্তীর ন্যায় আমার এই পদ্মবনের মাঝখানে ফস করিয়া তাহার বিপুল
চরণচতুষ্টয় নিক্ষেপ করিবে এ-উদ্বেগেও উন্নরোত্তর প্রবল হইতে লাগিল। কেমন করিয়া অবিলম্বে
অন্তরের আকাঙ্ক্ষাকে ব্যক্ত করিয়া আমার প্রণয়কে পরিণয়ে বিকশিত করিয়া তুলিব, তাহাই ভাবিতে
লাগিলাম।

পঞ্চম পরিচ্ছেদ

একদিন মধ্যাহ্নকালে ভবনাথবাবুর গৃহে গিয়া দেখি, তিনি গ্রীষ্মের উন্নাপে চৌকিতে ঠেসান দিয়া
ঘুমাইয়া পড়িয়াছেন এবং সম্মুখে গঙ্গাতীরের বারান্দায় নির্জন ঘাটের সোপানে বসিয়া কিরণ কী বই
পড়িতেছে। আমি নিঃশব্দপদে পশ্চাতে গিয়া দেখি, একখানি নৃতন কাব্যসংগ্ৰহ, যে-পাতাটি খোলা

ଆମ୍ବାରୁଦ୍ଧିତା

ଚଲଛେ କେବଳି ମେଘ କେଟେ ପଥ ଖଁଜେ

ଆହେ ତାହାତେ ଶେଳିର ଏକଟି କବିତା ଉଦ୍ଧୃତ ଏବଂ ତାହାର ପାର୍ଶ୍ଵେ ଲାଲ କାଲିତେ ଏକଟି ପରିଷ୍କାର ଲାଇନ ଟାନା । ସେଇ କବିତାଟି ପାଠ କରିଯା କିରଣ ଦୀର୍ଘ ଏକଟି ଦୀର୍ଘନିଶ୍ଚାସ ତ୍ୟଗ କରିଯା ସ୍ଵପ୍ନଭାରାକୁଲ ନୟନେ ଆକଶେର ଦୂରତମ ପ୍ରାନ୍ତେର ଦିକେ ଚାହିଲ ; ବୋଧ ହଇଲ ଯେନ ସେଇ ଏକଟି କବିତା କିରଣ ଆଜ ଏକ ସନ୍ଟା ଧରିଯା ଦଶବାର କରିଯା ପଡ଼ିଯାଛେ ଏବଂ ଅନ୍ତ ନୀଳାକାଶେ, ଆପନ ହଦୟତରଣୀର ପାଲେ ଏକଟିମାତ୍ର ଉତ୍ତପ୍ତ ଦୀର୍ଘନିଶ୍ଚାସ ଦିଯା, ତାହାକେ ଅତିଦୂର ନକ୍ଷତ୍ରଲୋକେ ପ୍ରେରଣ କରିଯାଛେ । ଶେଳି କାହାର ଜନ୍ୟ ଏହି କବିତାଟି ଲିଖିଯାଛିଲ ଜାନି ନା ; ମହିନ୍ଦ୍ରନାଥ ନାମକ କୋନୋ ବାଙ୍ଗଲି ଯୁବକେର ଜନ୍ୟ ଲେଖେ ନାହିଁ ତାହାତେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଆଜ ଏହି ସ୍ତରଗାନେ ଆମି ଛାଡ଼ା ଆର କାହାରୋ ଅଧିକାର ନାହିଁ ଇହା ଆମି ଜୋର କରିଯା ବଲିତେ ପାରି । କିରଣ ଏହି କବିତାଟିର ପାଶେ ଆପନ ଅନ୍ତରତମ ହଦୟ-ପେନ୍ସିଲ ଦିଯା ଏକଟି ଉଜ୍ଜ୍ଵଳ ରଞ୍ଜିତିଙ୍କ ଆଁକିଯା ଦିଯାଛେ, ସେଇ ମାୟାଗଣ୍ଡିର ମୋହମ୍ମନ୍ତେ କବିତାଟି ଆଜ ତାହାରଟି, ଏବଂ ସେଇ ସଙ୍ଗେ ଆମାରଓ । ଆମି ପୁଲକୋଚ୍ଛସିତ ଚିତ୍ରକେ ସମ୍ବରଣ କରିଯା ସହଜ ସୁରେ କହିଲାମ, “କୀ ପଡ଼ିତେଛେନ୍” ପାଲଭରା ନୌକା ଯେନ ହଠାତ୍ ଚଢାଯ ଠେକିଯା ଗେଲ । କିରଣ ଚମକିଯା ଉଠିଯା ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ବିଖାନା ବନ୍ଧ କରିଯା ଏକେବାରେ ଆଁଚଳେର ମଧ୍ୟେ ଚାକିଯା ଫେଲିଲ । ଆମି ହାସିଯା କହିଲାମ, “ବିଖାନା ଏକବାର ଦେଖିତେ ପାରି” କିରଣକେ କୀ ଯେନ ବାଜିଲ, ସେ ଆଗ୍ରହସହକାରେ ବଲିଯା ଉଠିଲ, “ନା ନା, ଓ ବହ ଥାକ୍” । ଆମି କିଯଦିଦୂରେ ଏକଟା ଧାପ ନିଚେ ବସିଯା ଇଂରାଜି କାବ୍ୟସାହିତ୍ୟର କଥା ଉଥାପନ କରିଲାମ, ଏମନ କରିଯା କଥା ତୁଲିଲାମ ଯାହାତେ କିରଗେର ସାହିତ୍ୟଶିକ୍ଷା ହୁଏ ଏବଂ ଆମାରଓ ମନେର କଥା ଇଂରାଜି କବିର ଜ୍ବାନିତେ ବ୍ୟକ୍ତ ହଇଯା ଉଠିଲ । ଖରରୌଦ୍ରତାପେ ସୁଗଭୀର ନିଷ୍ଠକ୍ରତାର ମଧ୍ୟେ ଜଲେର ସ୍ଥଲେର ଛୋଟୋ ଛୋଟୋ କଳଶଦ୍ଵଳି ଜନନୀର ସୁମପାଡ଼ାନିର ଗାନେର ମତୋ ଅତିଶ୍ୟ ମୃଦୁ ଏବଂ ସକରଣ ହଇଯା ଆସିଲ । କିରଣ ଯେନ ଅଧିର ହଇଯା ଉଠିଲ ; କହିଲ, “ବାବା ଏକା ବସିଯା ଆହେନ, ଅନ୍ତ ଆକାଶ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଆପନାଦେର ସେ-ତର୍କଟା ଶେସ କରିବେନ ନା ?” ଆମି ମନେ ମନେ ଭାବିଲାମ, ଅନ୍ତ ଆକାଶ ତୋ ଚିରକାଳ ଥାକିବେ ଏବଂ ତାହାର ସମ୍ବନ୍ଧେ ତର୍କ ଓ ତୋ କୋନୋକାଲେ ଶେସ ହିବେ ନା, କିନ୍ତୁ ଜୀବନ ସ୍ଵଳ୍ପ ଏବଂ ଶୁଭ ଅବସର ଦୁର୍ଲଭ ଓ କ୍ଷଣିଷ୍ଠାୟୀ । କିରଗେର କଥାର ଉତ୍ତର ନା ଦିଯା କହିଲାମ, “ଆମାର କତକଣ୍ଠି କବିତା ଆହେ, ଆପନାକେ ଶୁନାଇବ” କିରଣ କହିଲ, “କାଳ ଶୁନିବ” ବଲିଯା ଏକେବାରେ ଉଠିଯା ଘରେର ଦିକେ ଚାହିଯା ବଲିଯା ଉଠିଲ, “ବାବା, ମହିନ୍ଦ୍ରବାବୁ ଆସିଯାଛେନ” ଭବନାଥବାବୁ ନିଦ୍ରାଭନ୍ଦେ ବାଲକେର ନ୍ୟାୟ ତାଁହାର ସରଲ ନେତ୍ରଦୟ ଉତ୍ୱିଲନ କରିଯା ବ୍ୟନ୍ତ ହଇଯା ଉଠିଲେନ । ଆମାର ବକ୍ଷେ ଯେନ ଧକ୍ କରିଯା ଏକଟା ମସ୍ତ ଘା ଲାଗିଲ । ଭବନାଥବାବୁର ଘରେ ଗିଯା ଅନ୍ତ ଆକାଶ ସମ୍ବନ୍ଧେ ତର୍କ କରିତେ ଲାଗିଲାମ । କିରଣ ବହ ହାତେ ଲହିଯା ଦୋତଲାଯ ବୋଧହ୍ୟ ତାହାର ନିର୍ଜନ ଶୟନକଷେ ନିର୍ବିଯେ ପଡ଼ିତେ ଗେଲ । ପରଦିନ ସକାଳେର ଡାକେ ଲାଲପେନ୍ସିଲେର ଦାଗ ଦେଓଯା ଏକଖାନା ସ୍ଟେଟ୍‌ସ୍ମ୍ୟାନ କାଗଜ ପାଓୟା ଗେଲ, ତାହାତେ ବି-ଏ ପରୀକ୍ଷାର ଫଳ ବାହିର ହଇଯାଛେ । ପ୍ରଥମେହ ପ୍ରଥମ ଡିବିଶାନ-କେଠାୟ କିରଣବାଲା ବନ୍ଦେୟାପାଧ୍ୟାୟ ବଲିଯା ଏକଟା ନାମ ଚୋଥେ ପଡ଼ିଲ ; ଆମାର ନିଜେର ନାମ ପ୍ରଥମ ଦିତ୍ତୀୟ ତୃତୀୟ କୋନୋ ବିଭାଗେଇ ନାହିଁ । ପରୀକ୍ଷାର ଅକ୍ରତାର୍ଥ ହଇବାର ବେଦନାର ସଙ୍ଗେ ବ୍ରଜାନ୍ତିର ନ୍ୟାୟ ଏକଟା ସନ୍ଦେହ ବାଜିତେ ଲାଗିଲ ଯେ, କିରଣବାଲା ବନ୍ଦେୟାପାଧ୍ୟାୟ ହେବାରେ ଆମାଦେରଇ କିରଣବାଲା । ସେ-ଯେ କଲେଜେ ପଡ଼ିଯାଛେ ବା ପରୀକ୍ଷା ଦିଯାଛେ, ଏକଥା ଯଦି ଆମାକେ ବଲେ ନାହିଁ ତଥାପି ସନ୍ଦେହ କ୍ରମେହ ପ୍ରବଳ ହିତେ ଲାଗିଲ । କାରଣ, ଭାବିଯା ଦେଖିଲାମ, ବୃଦ୍ଧ ପିତା ଏବଂ ତାଁହାର କନ୍ୟାଟି ନିଜେଦେର ସମ୍ବନ୍ଧେ କୋନୋ କଥାଇ କଥନୋ ଆଲାପ କରେନ ନାହିଁ, ଏବଂ ଆମି ଓ ନିଜେର ଆଖ୍ୟାନ ବଲିତେ ଏବଂ ନିଜେର ବିଦ୍ୟା ପ୍ରଚାର କରିତେ ସର୍ବଦାଇ ଏମନ ନିୟୁକ୍ତ ଛିଲାମ ଯେ, ତାଁହାଦେର କଥା ଭାଲୋ କରିଯା ଜିଜ୍ଞାସାଓ କରି ନାହିଁ । ଜ୍ଯାନପଣ୍ଡିତ-ରଚିତ ଆମାର ନୃତନ-ପଡ଼ା ଦର୍ଶନେର ଇତିହାସ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ତର୍କ ଗୁଣି ଆମାର ମନେ ପଡ଼ିତେ ଲାଗିଲ, ଏବଂ ମନେ ପଡ଼ିଲ, ଆମି ଏକଦିନ କିରଣକେ ବଲିଯାଛିଲାମ, “ଆପନାକେ ଯଦି ଆମି କିଛୁଦିନ ଗୁଟିକିତକ ବହ ପଡ଼ାଇବାର ସୁଯୋଗ ପାଇଁ ତାହା ହଇଲେ ଇଂରାଜି କାବ୍ୟସାହିତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଆପନାର ଏକଟା ପରିଷ୍କାର ଧାରଗା ଜନ୍ମାଇତେ ପାରି” । କିରଣବାଲା ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ରେ ଅନାର ଲହିଯାଛେ ଏବଂ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀତେ ଉତ୍ତିର୍ଗ । ଯଦି ଏହି କିରଣ ହୁଏ ! ଅବଶ୍ୟେ ପ୍ରବଳ ଖୋଚା ଦିଯା ଆପନ ଭସ୍ମାଚନ୍ଦ୍ର ଅହଂକାରକେ ଉଦ୍ବିଷ୍ଟ କରିଯା କହିଲାମ, “ହୁଏ ହଟକ --

আরশী

চলছে কেবলি মেঘ কেটে পথ খঁজে

আমার রচনাবলী আমার জয়স্তু ” বলিয়া খাতা-হাতে সবলে পা ফেলিয়া মাথা পূর্বাপেক্ষা উচ্চে
তুলিয়া ভবনাথবাবুর বাগানে গিয়া উপস্থিত হইলাম ।

তখন তাঁহার ঘরে কেহ ছিল না । আমি একবার ভালো করিয়া বৃক্ষের পুষ্টকগুলি নিরীক্ষণ করিতে
লাগিলাম । দেখিলাম, এক কোণে আমার সেই নব্যজার্মান-পশ্চিত-রচিত দর্শনের ইতিহাসখানি অনাদরে
পড়িয়া রহিয়াছে ; খুলিয়া দেখিলাম, ভবনাথবাবুর স্বহস্তলিখিত নোটে তাহার মার্জিন পরিপূর্ণ । বৃক্ষ
নিজে তাঁহার কন্যাকে শিক্ষা দিয়াছেন । আমার আর সদেহ রহিল না ।

ভবনাথবাবু অন্যদিনের অপেক্ষা প্রসন্নজ্যোতিবিচ্ছুরিত মুখে ঘরে আসিয়া প্রবেশ করিলেন, যেন
কোনো সুসংবাদের নির্বারধারায় তিনি সদ্য প্রাতঃস্নান করিয়াছেন । আমি অকস্মাত কিছু দণ্ডের ভাবে
রুক্ষহাস্য হসিয়া কহিলাম, “ভবনাথবাবু, আমি পরীক্ষায় ফেল করিয়াছি ।” যে-সকল বড়ো বড়ো লোক
বিদ্যালয়ের পরীক্ষায় ফেল করিয়া জীবনের পরীক্ষার প্রথমশ্ৰেণীতে উত্তীর্ণ হয়, আমি যেন আজ
তাহাদেরই মধ্যে গণ্য হইলাম । পরীক্ষা বাণিজ্য ব্যবসায় চাকুরি প্রত্তিতে কৃতকার্য হওয়া মাঝামাঝি
লোকের লক্ষণ, নিষ্কৃতম এবং উচ্চতম শ্ৰেণীৰ লোকদেরই অকৃতকার্য হইবার আশৰ্য ক্ষমতা আছে ।
ভবনাথবাবুর মুখ সম্প্রেক্ষণ হইয়া আসিল, তিনি তাঁহার কন্যার পরীক্ষাক্ষেত্ৰগত আমাকে আর
দিতে পারিলেন না ; কিন্তু আমার অসংগত উগ্র প্ৰফুল্লতা দেখিয়া কিছু বিস্মিত হইয়া গেলেন । তাঁহার
সৱল বুদ্ধিতে আমার গর্বের কারণ বুঝিতে পারিলেন না ।

এমনসময় আমাদের কলেজের নবীন অধ্যাপক বামাচরণবাবুর সহিত কিৱণ সলজ্জ সরসোজ্জ্বল মুখে
বৰ্যাদীত লতাটিৰ মতো ছল্ছল করিতে করিতে ঘরের মধ্যে প্ৰবেশ কৰিল । আমার আৰ কিছুই
বুঝিতে বাকি রহিল না । রাত্ৰে বাড়িতে আসিয়া আমার রচনাবলীৰ খাতাখানা পুড়াইয়া ফেলিয়া দেশে
গিয়া বিবাহ কৱিলাম ।

গঙ্গার ধারে যে বৃহৎ কাব্য লিখিবার কথা ছিল তাহা লেখা হইল না, কিন্তু জীবনের মধ্যে তাহা লাভ
কৱিলাম ।